

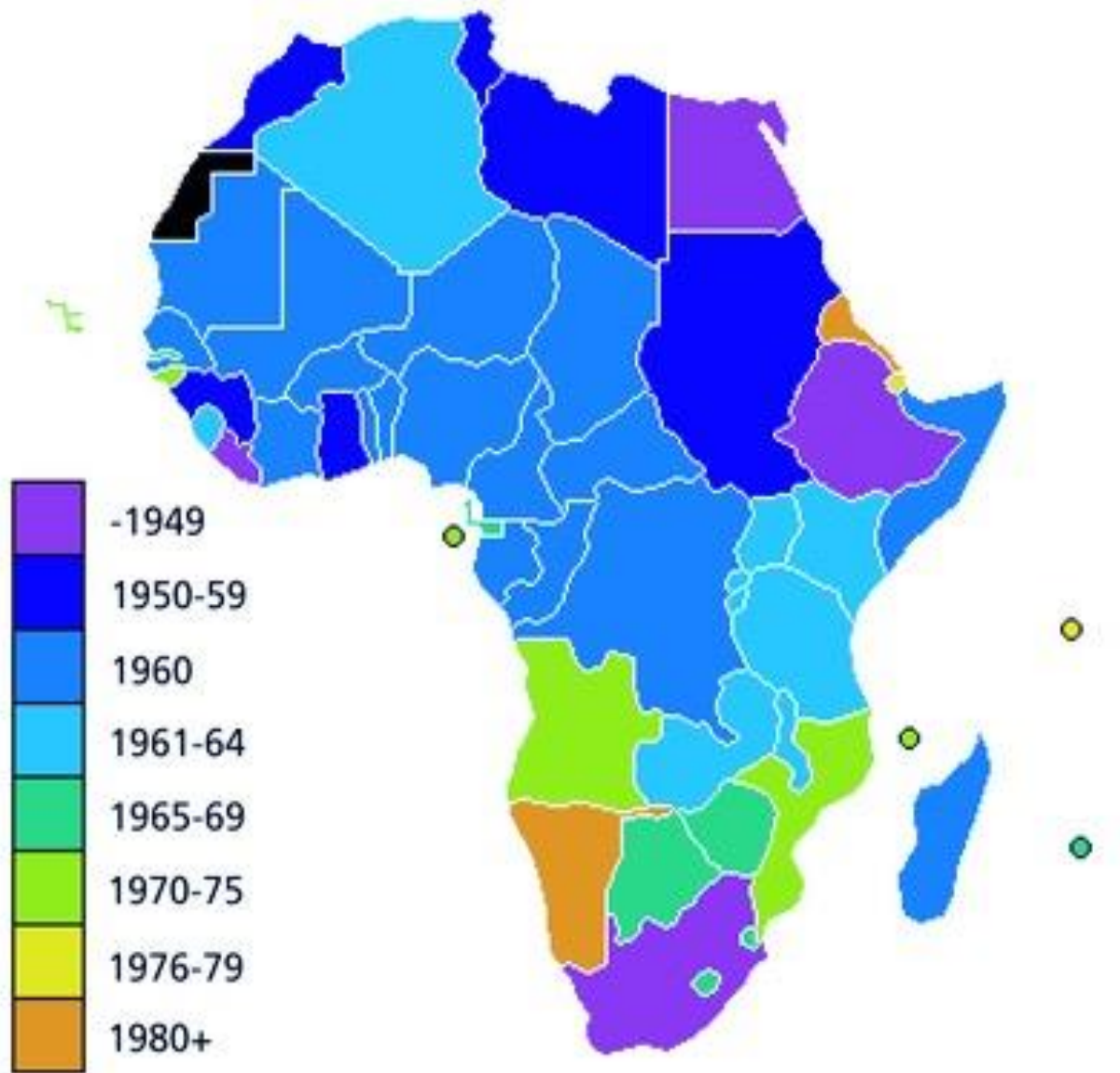
De Afrikaanse ander?

Een onderzoek naar de representatie van het Afrikaanse continent en haar bewoners in de Nederlandse geïllustreerde tijdschriften *Panorama* en *De Spiegel*, 1948-1968.

Student: Tadek Badura
Studentnummer: 406380
Email: t.badura@student.eur.nl
Vak: Vensters op de Wereld
Supervisor: prof. dr. Karin Willemse
Datum: 14-08-2018
Woorden exclusief bibliografie: 24908

Afbeelding voorblad: 'De best geklede man van het land', Boeloe Bombawa, Kenya, Panorama 1968.

Afbeelding 1: Het dekolonisatieproces van het Afrikaanse continent, waarbij de verkregen onafhankelijkheid per periode in de legenda is weergegeven. <http://www.gifex.com/fullsize-en/2009-11-18-11150/Independence-of-African-countries.html> (26-01-2018).

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1: Inleiding	4
1.1 Aanleiding scriptieonderzoek	
1.2 Bronverantwoording: De geïllustreerde tijdschriften <i>Panorama</i> en <i>De Spiegel</i>	
1.3 Historiografisch debat	
1.4 Theoretisch kader: Gebruikte theorieën en concepten: othering, identiteitsvorming & representatie	
1.5 Onderzoeksopzet	
Hoofdstuk 2: Een historische context: Europese inmenging op het Afrikaanse continent vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw	19
2.1 De Wedloop om Afrika	
2.2 Factoren die bijdroegen aan het dekolonisatieproces	
2.3 Deelconclusie hoofdstuk 2	
Hoofdstuk 3: Een analyse van <i>Panorama</i> en <i>De Spiegel</i>, 1948-1959	24
3.1 Kwantitatieve gegevens over de artikelen in <i>Panorama</i> en <i>De Spiegel</i> , 1948-1959	
3.2 De betrekking tussen Nederland en Belgisch Kongo	
3.3 <i>Een Tweeling in Kongo</i> , een analyse van een artikel uit <i>Panorama</i> , 1948	
3.4 <i>De Belgische Kongo</i> , een analyse van een artikel uit <i>Panorama</i> , 1948	
3.5 <i>Het Ritme van het Oerwoud</i> , een analyse van een artikel uit <i>De Spiegel</i> , 1952	
3.6 <i>Een Eed in de Nacht, De Mau-Mau Zweert Dood aan de Blanken</i> , een analyse van een artikel uit <i>De Spiegel</i> , 1952	
3.7 Analyse van een foto uit een van de fotorubrieken, <i>Panorama</i> , 1956	
3.8 Deelconclusie hoofdstuk 3	
Hoofdstuk 4: Een analyse van <i>Panorama</i> en <i>De Spiegel</i>, 1960-1968	52
4.1 Kwantitatieve gegevens over de artikelen in <i>Panorama</i> en <i>De Spiegel</i> , 1960-1968	
4.2 <i>Zwarte Furie in de Kongo</i> , een analyse van een artikel uit <i>De Spiegel</i> , 1960	
4.3 Analyse van foto's uit de fotorubrieken van <i>Panorama</i> en <i>De Spiegel</i> , 1960	
4.4 Overgangsfase in de beeldvorming van staatsbezoeken in <i>Panorama</i> en <i>De Spiegel</i> , 1961	
4.5 <i>Afrika heeft een Eigen 'Jackie'</i> , een analyse van een artikel uit <i>Panorama</i> , 1962	
4.6 Presidenten in maatpak, geanalyseerde foto's uit <i>Panorama</i> en <i>De Spiegel</i> , 1963-1968	
4.7 <i>Mugoosi volgen hun Tien Geboden</i> , een analyse van een artikel uit <i>De Spiegel</i> , 1963	
4.8 <i>Onze Zuiderburen: De Christen van Afrika</i> , een analyse van een artikel uit <i>De Spiegel</i> , 1967	
4.9 Dominante stereotypen, <i>Panorama</i> en <i>De Spiegel</i> , 1948-1968	
4.10 Deelconclusie hoofdstuk 4	
Hoofdstuk 5: Conclusie	76
Bibliografie	81

Hoofdstuk 1: Inleiding

1.1 Aanleiding scriptieonderzoek

‘The wind of change is blowing through this continent. Whether we like it or not, this growth of national consciousness is a political fact’, aldus de toenmalige Britse premier Harold Macmillan in 1960.¹ Deze uitspraak is onderdeel van zijn beroemde ‘Wind of Change’ toespraak, waarin hij na een verblijf van ruim een maand in Brits-Afrika opmerkte dat de gekoloniseerde gebieden vroeg of laat hun zelfstandigheid verdienden.² Zoals Macmillan had voorzien, werden in de jaren 1960 de meeste Afrikaanse landen onafhankelijk van hun Europese koloniale overheersers. Hierdoor ontstonden tientallen zelfstandige Afrikaanse staten.³

In de onderzochte secundaire literatuur gaat het debat over de representatie van Afrika voor en na de dekolonisatie. Een deel van de historici ziet geen verandering in de beeldvorming na het dekolonisatieproces, een ander deel van de historici ziet dit wel degelijk. Omdat dit debat niet eenduidig is, ben ik benieuwd of de representatie van het Afrikaanse continent en haar inwoners gedurende de jaren 1948-1968 in mijn bronnen veranderde. Dit is van groot belang omdat door dit onderzoek duidelijk zal worden of er in de Nederlandse media rond 1960 sprake was van een ‘wind of change’-gedachte. Dit is dan ook de aanleiding om op basis van niet eerder bestudeerde bronnen een bijdrage te leveren aan het historiografisch debat over de wijze waarop Afrika en haar bewoners werden gepresenteerd.

Hiervoor zullen twee Nederlandse geïllustreerde tijdschriften worden gebruikt, *Panorama* en *De Spiegel*. De keuze voor juist deze twee bladen wordt in de eerstvolgende paragraaf uitgelegd. Doordat deze bronnen pas vanaf eind 1947 beschikbaar zijn, zal 1948 het begin van deze onderzoeksperiode zijn. Van deze tijdschriften zal ik alle nummers die verschenen zijn vanaf 1948 tot aan het einde van 1968 onderzoeken. Daarnaast zijn, zoals uit afbeelding 1 blijkt, gedurende de jaren 1950 en jaren 1960 veruit de meeste Afrikaanse landen zelfstandig geworden. Deze onafhankelijkheidsgolf eindigde in 1968 waarmee alle voormalige Britse en alle Franse Afrikaanse koloniën (op de Comoren na) hun zelfstandigheid hadden verkregen. Om deze redenen eindigt dit onderzoek in 1968.

¹ Larry Butler and Sarah Stockwell, *The Wind of Change: Harold Macmillan and British Decolonization* (London: Palgrave Macmillan, 2013), 5.

² Butler and Stockwell, *The Wind of Change*, 5.

³ Godfrey Mwakikagile, *Africa 1960 - 1970: Chronicle and Analysis* (Dar es Salaam: New African Press, 2009), 27.

In de onderzochte literatuur wordt veelvuldig de term Afrika gebruikt om de Afrikaanse gebieden bezuiden de Sahara aan te duiden. Sub-Sahara Afrika is om die reden het gedeelte van het Afrikaanse continent dat in dit onderzoek zal worden onderzocht. Door de leesbaarheid van het onderzoek zal ik Sub-Sahara Afrika afkorten naar de gangbare term Afrika. In het onderzoek hebben alle artikelen en foto's die worden geanalyseerd betrekking op dit gedeelte van Afrika. Naast Noord-Afrika zijn er ook andere gebieden niet meegeteld. Dit zijn de landen die ofwel al voor de Tweede Wereldoorlog zelfstandig waren, namelijk Liberia en Ethiopië, of een zekere mate van autonomie hadden, namelijk Zuid-Afrika.

In beide bladen was het woord 'neger' een gangbare term om de Afrikaanse bevolking mee aan te duiden. Gedurende de gehele onderzoeksperiode wordt dit woord dan ook consequent gebruikt. Als ik verwijs naar een gebruikt citaat uit een van deze artikelen, zal ik het woord 'neger' tussen aanhalingstekens plaatsen. Hierdoor wordt duidelijk dat dit woord afkomstig is uit mijn bronnen. Daarnaast wordt in de onderzochte artikelen Kongo tussen 1948 en 1968 geschreven met een K. Om verwarring te voorkomen zal ik in mijn analyse dezelfde spelling gebruiken.

Vanaf de tweede helft van de jaren 1940 vonden er op het wereldtoneel ingrijpende veranderingen plaats. Zo waren de nieuwe machtsblokken, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, beide sterk anti-imperialistisch. Zij gingen de competitie aan met Engeland en Frankrijk, de grootste koloniale rijken ter wereld, die zeer verzwakt waren door oorlogshandelingen. Alhoewel Nederland zelf geen Afrikaanse kolonies bezat gedurende de onderzochte periode, werd de Nederlandse bevolking door middel van buitenlandreportages, waaronder in geïllustreerde tijdschriften, op de hoogte gebracht van allerlei gebeurtenissen op het Afrikaanse continent. Daarnaast was Nederland door haar banden met Nederlands-Indië en Suriname eveneens een imperialistisch rijk. Tevens bestonden er in Nederland door onder andere haar slavernijverleden allerlei vooroordelen en stereotypen over Afrikanen.⁴ Om die reden richt deze scriptie zich op de representatie van Afrika en haar bewoners in twee niet eerder op dit onderwerp bestudeerde Nederlandse tijdschriften.

Deze scriptie sluit aan bij het onderzoek van Theo Salemink. In zijn in 1997 gepubliceerde boek *De Afrikaanse Mythe* analyseert Salemink hoe Afrika en haar bewoners in twee Nederlandse geïllustreerde tijdschriften, *De Katholieke Illustratie* en *De Katholieke Missiën*, werden gerepresenteerd. Hij zag verschillende veranderingen, onder andere door het dekolonisatieproces. Echter, deze bladen werden hoofdzakelijk door katholieke Nederlanders

⁴ Gert Oostindie, *Het Paradijs Overzee: De Nederlandse Caraïben en Nederland* (Amsterdam: Bert Bakker, 1997), 233.

gelezen. Mijn onderzoek zal zich richten op het lezerspubliek uit andere delen van de Nederlandse samenleving. Door nieuwe bronnen te gebruiken zal ik daardoor een belangrijke bijdrage leveren aan het historiografische debat over de representatie van Afrika in Nederlandse tijdschriften.

Voor dit onderzoek is gekozen voor de Nederlandse geïllustreerde tijdschriften *Panorama* en *De Spiegel*. Voor historici zijn geïllustreerde tijdschriften als primaire bron zeer relevant doordat zij gedurende de onderzoeksperiode 1948 tot en met 1968 door een groot deel van de toenmalige Nederlandse bevolking werden gelezen. Zo had *Panorama* rond 1965 wekelijks een oplage van 365.000 exemplaren.⁵ *De Spiegel* drukte rond diezelfde tijd wekelijks 231.000 exemplaren af.⁶ Hierdoor bereikten beide bladen ruim een half miljoen Nederlanders. De artikelen waren vaak voorzien van afbeeldingen en dienden als ‘vensters op de wereld’ doordat de lezers hier een groot deel van hun informatie vandaan haalden over mondiale onderwerpen.⁷ Anders dan de onderzochte bladen van Salemink werd *De Spiegel* hoofdzakelijk gelezen door de protestante Nederlanders. Alhoewel *Panorama* een katholieke achtergrond had, richtte het blad zich niet op deze specifieke zuil.

Door onderzoek te doen naar deze primaire bronnen wil ik aantonen hoe en op welke manier Afrika en haar bewoners in beide bladen tussen 1948 en 1968 werden gerepresenteerd. Ook zal onderzocht worden over welke landen het meeste werd geschreven en naar welke sociaal-economische groepen de meeste aandacht ging. Dit onderzoek is relevant doordat deze bronnen nog niet eerder op deze onderwerpen zijn onderzocht. Dit leidt tot de volgende hoofdvraag:

Veranderde de wijze waarop Afrika en haar bewoners werden gerepresenteerd in de geïllustreerde tijdschriften Panorama en De Spiegel gedurende de periode 1948 en 1968 en als dit het geval is, waarom gebeurde dit en op welke wijze zijn deze veranderingen in de daarover verschenen artikelen terug te vinden?

Door het onderzoek gedegen te kunnen uitvoeren, zullen er een aantal deelvragen worden beantwoord. In deze scriptie zal worden onderzocht waarom de Europese landen overgingen

⁵ Joan Hemels and Renée Vegt, *Het Geïllustreerde Tijdschrift in Nederland: Bron van Kennis en Vermaak, Lust voor het Oog. Bibliografie Deel II* (Amsterdam: Otto Cramwinckel Uitgeverij, 1997), 847.

⁶ Jan de Bas, *Een Mijter Zonder Kruis: Sint-Nicolaas in de Protestante Pers 1945-2000* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2003), 30.

⁷ Jacques Dane and Tonnis E. Musschenga, *Door Boekband Bekoord: Boekbanden van Protestants-Christelijke Uitgevers 1892-1940 uit de Nederlandse Industriële Boekbandencollectie van de Universiteitsbibliotheek Groningen* (Groningen: Vereniging Vrienden van de Bibliotheek der Rijksuniversiteit Groningen, 2005), 7.

tot het koloniseren van Afrika. Daarna zal worden onderzocht hoe het dekolonisatieproces gestalte kreeg en uitmondde in een reeks van onafhankelijke Afrikaanse landen. Ook zal er een onderzoek worden gedaan naar de secundaire literatuur die reeds verschenen is over de wijze waarop het Afrikaanse continent en haar bewoners in het Westen werden gerepresenteerd. De eerste deelvraag luidt: *Wat was de historische context over het verdelen van het Afrikaanse continent en de redenen van de onafhankelijksgolf van de jaren 1960 en welke beeldvorming is hierdoor over Afrika en haar bewoners ontstaan?*

In de twee daaropvolgende hoofdstukken zal ik onderzoeken op welke manier de beide tijdschriften Afrika en haar bewoners representeerden. Door kwantitatieve cijfers wordt duidelijk over welke sociaaleconomische groepen de tijdschriften schreven. Door inhoudelijke analyses wordt duidelijk hoe deze groepen werden gerepresenteerd. Dit leidt tot de volgende deelvragen: *Op welke wijze werden het Afrikaanse continent en haar bewoners gerepresenteerd gedurende de periode 1948-1959 in Panorama en De Spiegel en in hoeverre verschillen beide bladen hierin?* Eenzelfde vraag zal worden gesteld voor de tweede onderzoeksperiode: *Op welke wijze werden het Afrikaanse continent en haar bewoners gerepresenteerd gedurende de periode 1960-1968 in Panorama en De Spiegel en in hoeverre verschillen beide bladen hierin?*

1.2 Bronverantwoording: De geïllustreerde tijdschriften *Panorama* en *De Spiegel*

Historicus Dick van Lente stelt dat voornamelijk gezinnen een abonnement hadden op het tijdschrift *Panorama*, waarbij ouders en kinderen vanaf een jaar of twaalf het blad lezen. Alhoewel het blad van oorsprong een katholieke achtergrond had, richtte *Panorama* zich niet op een specifieke groep. Het blad werd ondanks de verzuiling in verschillende kringen gelezen. Het eerste nummer werd in 1913 uitgegeven, vanwege het honderdjarig bestaan van het Koninkrijk der Nederlanden.⁸ *Panorama* bevatte zowel informatieve artikelen, bijvoorbeeld buitenlandreportages, alsmede vermakelijke stripverhalen. Zo was het een informatief en toegankelijk blad voor zowel jong als oud.⁹ *Panorama* was een veelgelezen blad, met een oplage van rond de 300.000 in de jaren 1950. Rond 1965 verkocht het tijdschrift wekelijks rond de 365.000 exemplaren. In 1968 steeg dit aantal zelfs tot 393.000 exemplaren

⁸ <https://www.kb.nl/themas/geschiedenis-en-cultuur/kunst-en-cultuur/panorama> (22-01-2017).

⁹ Dick van Lente, "Een Getemde Feeks? Het Atoom in Panorama, 1946-1960," in *Leonardo voor het Publiek. Een Geschiedenis van de Wetenschaps- en Techniekcommunicatie*, ed. Frans Meijman, Otto de Wit, and Stephan Snelders (Amsterdam: VU University Press, 2007), 139-140.

per week.¹⁰ Doordat het blad door meerdere personen werd gelezen, concludeert Van Lente dat het blad een belangrijke bijdrage aan het wereldbeeld van de Nederlander in deze decennia heeft geleverd.¹¹ Voor dit onderzoek zal ik de jaargangen 36 tot en met 56 onderzoeken.

Naast *Panorama* onderzoek ik ook *De Spiegel*. Het onderschrift van dit blad luidde: christelijk nationaal weekblad. Dit weekblad, dat vanaf 1906 verscheen, weerspiegelde de opvattingen van de protestantse achterban, waarbij ook de leiders van de protestantse zuil aan het woord kwamen.¹² De lezers hadden voornamelijk een orthodox-protestants of gereformeerd signatuur.¹³ In 1966 had het tijdschrift een wekelijkse oplage van 231.000 exemplaren.¹⁴ Abonnees hechtten grote waarde aan het blad, dat onder andere tot uiting kwam in de vele jaargangen die werden ingebonden. Het blad verscheen op A3-formaat en werd voorzien van veel zwart-witfotoreportages over zowel binnen- als buitenlandse onderwerpen.¹⁵ Volgens de historicus Jacques Dane waren voornamelijk de reportages en de daarbij horende illustraties over koloniën, exotische dieren en wereldschokkende gebeurtenissen voor de lezer interessant. *De Spiegel* was om die reden voor veel protestants-christelijke gezinnen een belangrijk nieuwsmedium en volgens Dane daardoor een ‘venstertje op de wereld’.¹⁶ Voor dit onderzoek zal ik de jaargangen 43 tot en met 63 onderzoeken.

Beide tijdschriften bereikten in de onderzoeksperiode een zeer groot publiek, en waren voor de twee groepen abonnees een belangrijke informatiebron. Er zijn echter ook beperkingen in deze bronnen. Nederland bezat geen Afrikaanse koloniën, en hoefde niet zoals Frankrijk, Engeland en België zowel hun handelen ten tijde van het kolonisatieproces alsmede het dekolonisatieproces in Afrika te legitimeren. Desalniettemin kunnen deze twee bronnen een unieke inkijk geven in de wijze waarop de Afrikaanse landen en bewoners aan de Nederlandse lezers gedurende de periode 1948-1968 werden gerepresenteerd. Door zowel een seculier als een christelijk tijdschrift te analyseren en te vergelijken, kan er voor een groot deel van de Nederlandse bevolking worden onderzocht hoe zij over het Afrikaanse continent en haar inwoners werden geïnformeerd.

1.3 Historiografisch debat

¹⁰ Hemels and Vegt, *Het Geïllustreerde Tijdschrift in Nederland*, 847.

¹¹ Lente, van, ‘Een Getemde Feeks?’, 140.

¹² <https://www.kb.nl/themas/tijdschriften/de-spiegel> (18-12-2017).

¹³ Hemels and Vegt, *Het Geïllustreerde Tijdschrift in Nederland*, 373.

¹⁴ Bas, de, *Een Mijter Zonder Kruis*, 30.

¹⁵ <https://www.kb.nl/themas/tijdschriften/de-spiegel> (18-12-2017).

¹⁶ Dane and Musschenga, *Door Boekband Bekoord*, 7.

Direct nadat de West-Europese koloniale mogendheden (waaronder Frankrijk en Groot-Brittannië) Afrika tijdens het Congres van Berlijn (1884-1885) hadden opgedeeld, ontstond er een koloniale historiografie. Deze diende als de ideologische legitimatie van de Europeaanse aanwezigheid in Afrika.¹⁷ In de literatuur werden de Europeanen als hoofdrolspeler beschreven, en de Afrikaanse bevolking als passieve ontvangers die door de komst van de Europeanen vooruit werden geholpen.¹⁸ Elke historische ontwikkeling die zich op het Afrikaanse continent voltrok, werd dan ook vanuit een Europees perspectief belicht. Afrika was in Europese ogen een onhistorisch continent.

Typisch voorbeelden van dit genre zijn de boeken *Heart of Darkness* uit 1899 van Joseph Conrad en *White Man's Country: Lord Delamere and the Making of Modern Kenya* uit 1935 van Elspeth Huxley. In beide boeken werd Afrika beschreven als een onderontwikkeld continent, waarbij de inwoners als primitief werden gerepresenteerd. Beide boeken waren direct nadat ze gepubliceerde waren een enorm succes in de Westerse wereld. Van het boek *Missionary Travels and Adventures* uit 1880 van David Livingstone werden er ruim 70.000 exemplaren verkocht. Van enkel de Engelstalige versie van het boek *In Darkest Africa* uit 1890 van Henry Morton Stanley's zelfs 150.000 stuks.¹⁹ Vanaf de twintigste eeuw nam het visueel en tekstueel materiaal over Afrika dat het Westen bereikte, toe. Al deze bestsellers zijn voor dit onderzoek van belang, doordat zij aan de basis hebben gestaan van de stereotypen die er over Afrika in West-Europa bestaan. Ik ben dan ook benieuwd of er in de artikelen naar deze boeken wordt gerefereerd.

Deze literatuur laat zien op welke manier Afrika en haar bewoners in de koloniale literatuur werden beschreven en gerepresenteerd aan het Westerse publiek. Ook deden een aantal van deze werken na de dekolonisatie veel stof opwaaien. De Nigeriaanse schrijver Chinua Achebe was in 1977 een van de eersten die fundamentele kritiek uitte op *Heart of Darkness*. Achebe was een van de meest geprezen Afrikaanse schrijvers van de twintigste eeuw.²⁰ In *An Image of Africa: Racism in Conrad's Heart of Darkness* beschrijft Achebe dat Conrad over het Afrikaanse continent en haar bewoners een zeer negatief beeld schets. Afrika werd afgeschilderd als een donker en tijdloos gebied, dat vergeven zou zijn van de wilden die

¹⁷ Toyin Falola and Christian Jennings, *Africanizing Knowledge: African Studies Across the Disciplines* (New York: Routledge, 2017), 16.

¹⁸ Falola and Jennings, *Africanizing Knowledge*, 16.

¹⁹ Paul Landau and Deborah Kaspin, *Images & Empires. Visuality in Colonial and Postcolonial Africa* (Los Angeles: University of California Press, 2002), 4.

²⁰ Clare Clarke and Lindsay Scorgie-Porter, *An Image of Africa: Racism in Conrad's Heart of Darkness* (Londen: Macrat Library, 2017), 10.

enkel op menselijk vlees uit zouden zijn.²¹ Het negatieve beeld dat domineert in de Europese beeldvorming over Afrika, vindt dan ook volgens Achebe zijn wortels in Conrads boek.²² Europeanen zouden volgens de auteur met opzet Afrika op een negatieve manier beschrijven, zodat zij hun continent daardoor konden profileren als de beschaafde tegenhanger.²³ Deze Europese werkwijze wordt door verschillende wetenschappers aangeduid als ‘othering’ en de relevantie van deze term voor dit onderzoek wordt in het theoretisch kader uitgewerkt. Uit mijn onderzoek zal blijken in hoeverre er gedurende de periode 1948 tot en met 1968 sprake is van dominante negatieve beeldvorming omtrent Afrika, die volgens Achebe haar oorsprong vond in de negentiende eeuw.

Zoals in de inleiding al werd aangegeven, sluit deze scriptie bij het onderzoek van Theo Salemink uit 1997 aan. Met zijn onderzoek wilde de auteur aansluiten bij de eerdere onderzoeken van de historici Raymond Corbey en Jan Nederveen Pieterse over de Afrikaanse ‘mythe’ die volgens deze auteurs bol staat van de vooroordelen en stereotypes over donkere Afrikanen.²⁴ Dit doet Salemink door een katholieke variant op het reeds gedane onderzoek te maken. In zijn boek *De Afrikaanse mythe* uit 1997 onderzoekt Salemink hoe Afrika en haar bewoners in de geïllustreerde tijdschriften *De Katholieke Illustratie* en *De Katholieke Missiën* werden gerepresenteerd. Dit onderzoek besloeg de periode 1874 tot en met 1967 en was volgens Salemink relevant omdat deze bladen vol stonden met reportages en verhalen over het Afrikaanse continent. Volgens Salemink waren deze bladen in de Nederlandse katholieke kring vaak de enige lectuur die er in huis te vinden was.²⁵

Uit het onderzoek van Salemink bleek dat de Afrikanen ten tijde van de kolonisatie in een rangorde van beschaving en ontwikkeling werden geplaatst, waar zij ver onder de Europeanen stonden. Het superioriteitsgevoel van de Westerse katholieke missionarissen dat in de beide bladen naar voren komt, verdwijnt volgens de auteur na de Eerste Wereldoorlog naar de achtergrond. In de katholieke tijdschriften wordt de metafoor van de beschavingsladder vervangen door een pedagogische ladder, waarbij de Afrikanen worden beschreven als kinderen die moeten worden opgevoed.²⁶ Het beeld van de heidense Afrikaan wordt volgens

²¹ Peter Edgerly Firchow, *Envisioning Africa: Racism and Imperialism in Conrad's Heart of Darkness* (Lexington: The University Press of Kentucky, 2000), 23.

²² <https://www.volkskrant.nl/buitenland/achebe-over-zijn-jeugd-woede-op-conrad-en-ruzie-met-ngugi~a3415068/> (05-12-2017).

²³ Clarke and Scorgie-Porter, *An Image of Africa*, 10.

²⁴ J. Nederveen Pieterse, *Wit over Zwart: Beelden van Afrika en Zwarten in de Westerse Populaire Cultuur* (Amsterdam: KIT Publishers, 1990), 8.

²⁵ Theo Salemink, *De Afrikaanse Mythe* (Utrecht: Uitgeverij Kok Kampen, 1997), 7.

²⁶ Theo Salemink, “Beeld van Afrika, Zelfbeeld van Europa,” in *Gaan voor God: Ideaal en Praktijk van Missie in Historisch Perspectief*, ed. José Eijt (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 1998), 113.

Salemink na 1960 opnieuw veranderd. Vanaf dit jaar worden de Afrikanen als gelijken van de Europeanen beschouwd. De auteur ziet in de fase van dekolonisatie dat Afrika wordt afgebeeld als een continent met een eigen cultuur en een eigen moraal, waarbij Afrika zelfs als voorbeeld voor Europa en het christendom wordt neergezet.²⁷

De onderzochte tijdschriften in dit boek gaan voornamelijk over het katholieke missiewerk in Afrika. Alhoewel *De Spiegel* een protestante invalshoek heeft, gaat het blad niet over de protestante zending in Afrika. Daardoor is het mogelijk dat Afrika en haar bewoners in *De Spiegel* op een totaal andere manier werden gerepresenteerd dan in de onderzochte bladen van Salemink. Dit geldt eveneens voor *Panorama*. Ook dit blad legde zich, ondanks haar katholieke achtergrond, niet op religieuze zaken, maar op wereldse onderwerpen. Mijn onderzoek sluit dan wel aan op het onderzoek van Salemink, maar beslaat door de gekozen primaire bronnen een volkomen andere invalshoek (en daardoor een ander gedeelte van de Nederlandse bevolking). Hierdoor levert dit onderzoek een belangrijke bijdrage aan het onderzoek naar Nederlandse geïllustreerde tijdschriften over de wijze waarop Afrika en haar bewoners werden getoond aan een aanzienlijk deel van de Nederlandse bevolking in de jaren 1948-1968.

Het is voor dit onderzoek eveneens interessant om te kijken hoe het Afrikaanse continent en haar bewoners in andere, buitenlandse geïllustreerde tijdschriften werden gerepresenteerd. Een van deze bladen is het Amerikaanse *Life Magazine*, dat door David Peterson del Mar hierover werd onderzocht. De auteur is als professor verbonden aan de Portland State University en is gespecialiseerd in onder andere de Amerikaanse perceptie op Afrika. In zijn boek *African, American: From Tarzan to Dreams from my Father – Africa in the US Imagination* uit 2017 stelt Peterson del Mar dat het Amerikaanse tijdschrift veel aandacht besteedde aan de Afrikaanse onafhankelijkheidstrijd van de jaren 1950 en 1960. Vooral over de in 1957 nieuwe staat Ghana werd volgens de auteur door *Life* veel positieve aandacht besteed.²⁸ Het was volgens Peterson del Mar echter snel gedaan met deze positieve verslaggeving over de Afrikaanse onafhankelijkheidsgolf. In de twee decennia die hierop volgden werd er in *Life* voornamelijk negatief over de nieuw ontstane Afrikaanse landen bericht. Het beeld dat volgens de auteur in *Life* werd geschetst was dat van ‘eens primitief, altijd primitief’.²⁹

²⁷ Salemink, ‘Beeld van Afrika, Zelfbeeld van Europa’, 114-115.

²⁸ David Peterson del Mar, *African, American: From Tarzan to Dreams from my Father – Africa in the US Imagination* (Chicago: University of Chicago Press, 2017), 150.

²⁹ Peterson del Mar, *African, American*, 150.

Het onderzoek van Peterson del Mar is evenals als dat van Salemink relevant voor mijn eigen onderzoek. Het Amerikaanse *Life Magazine* toont veel gelijkenissen met *Panorama* en *De Spiegel*. Ook in het Amerikaanse blad is er veel ruimte vrij gemaakt voor uitgebreide fotoreportages over allerlei mondiale wereldkwesties. Volgens Joannes Hemels en Johanne van der Vegt was de pagina-indeling van *Panorama* zelfs gebaseerd op dat van dit Amerikaanse tijdschrift.³⁰ De lezersgroep van *Life* was tussen de 30 en de 40 jaar, en werd zowel door de republikeinen als de democraten gelezen. Evenals de lezers van *Panorama* waren deze lezers niet gebonden aan een bepaalde groep.³¹

De antropoloog Catherine A. Lutz en de socioloog Jane L. Collins deden onderzoek naar hoe het Afrikaanse continent en haar inwoners in het Amerikaanse blad *National Geographic* werden beschreven. Volgens deze twee wetenschappers zocht het blad voornamelijk aansluiting bij de hoger opgeleide Amerikaan, die volgens de wetenschappers een ‘onschuldig exotische’ wereldvisie bezat.³² Ten tijde van de kolonisatie werden er meermaals artikelen gewijd aan de Afrikaanse koloniën. Deze en andere primitieve stammen representeerden in dit blad de Afrikaanse bevolking, die volgens de schrijvers als ‘exotisch en onschuldig’ werd gezien. Dit zou volgens de twee onderzoekers na de onafhankelijkheidsstrijd van de jaren 1960 niet veranderen.³³

National Geographic heeft grote overeenkomsten met de ‘werkwijze’ van *Life Magazine*. In de artikelen werd niet de nadruk op het moderne, maar op tijdloze en primitieve aspecten gelegd. De hieraan gewijde reportages gingen voornamelijk over tribale stammen en traditionele leefomstandigheden waarin veelal naakte vrouwen werden getoond. Enerzijds werd er weldegelijk respect getoond voor en aandacht besteed aan de ‘Wind of change’-gedachte, maar anderzijds bleven clichématige en banale afbeeldingen die tot ver na de Afrikaanse onafhankelijkheidsgolf algemeen gangbaar.³⁴ Lutz en Collins beweren dat *National Geographic*, al dan niet bewust, de dominante gedachte van het neerkijken op deze volkeren onder lezers in de Westerse wereld met deze artikelen stimuleerde.³⁵

Het onderzoek van Lutz en Collins is eveneens relevant voor dit onderzoek. Net als *Life Magazine* was het blad toonaangevend in de Verenigde Staten. Beide bladen zijn door de jaren heen, evenals *Panorama* en *De Spiegel*, door grote diverse groepen gelezen. Dit geeft

³⁰ Hemels and Vegt, *Het Geïllustreerde Tijdschrift in Nederland*, 847.

³¹ Erika Doss, *Looking at Life Magazine* (Washington: Smithsonian Institution Scholarly Press, 2001), 262-63.

³² Peterson del Mar, *African, American*, 151.

³³ Peterson del Mar, *African, American*, 151.

³⁴ Peterson del Mar, *African, American*, 152.

³⁵ www2.humboldt.edu/travel/2001/natgeo.htm (26-01-2018).

aan dat de bladen zeer populair waren. Ik ben dan ook benieuwd of de uitkomsten van deze onderzoeken zullen overeenkomen met mijn eigen onderzoek.

Het is voor mijn onderzoek van groot belang te vermelden dat vanaf 1960 het Afrikaanse continent door sommige historici en schrijvers op een andere manier werd gerepresenteerd in de Westerse literatuur, dan ten tijde van het kolonialisme. Afrika werd door veel historici niet langer als enkel primitief gezien, maar als continent met een eigen bestaansrecht. Onder een aantal Europese historici veranderde na het 1960, bekend als 'het jaar van Afrika', de visie aangaande de Afrikaanse geschiedenis. Roland Oliver en John Fage publiceerden in 1962 *A Short History of Africa*. Deze bestseller beschreef de transitie van een Europees naar een Afrikaans gezichtspunt aangaande de Afrikaanse geschiedenis en zorgde ervoor dat er onder historici meer aandacht uitging naar het Afrika van voor de kolonisatie.³⁶

Er zijn echter ook een aantal wetenschappers, voornamelijk aanhangers van het postkolonialisme, die geen duidelijke verschillen zien ten aanzien van de representatie van het Afrikaanse continent en haar bewoners na het dekolonisatieproces van de jaren 1950 en 1960. Zij zijn allen van mening dat racisme, stereotypering en vooroordelen over (donkere) Afrikanen nog steeds aanwezig zijn in de beeldvorming over deze groep, zoals historici als Jan Nederveen Pieterse, Dienne Hondius, Paul Landau en Deborah Kaspin. Bij alle auteurs staat het wij-zij denken van de blanke Europeaan tegenover de donkere Afrikaan centraal.³⁷ Deze auteurs hebben geen onderzoek gedaan naar geïllustreerde tijdschriften. Door in dit onderzoek de nadruk op deze primaire bronnen te leggen zal duidelijk worden of de onder deze auteurs algemeen gedeelde mening ook geldt voor *Panorama* en *De Spiegel*.

1.4 Theoretisch kader: Gebruikte theorieën en concepten: othering, identiteitsvorming, representatie & beeldvorming

In het boek *Blackness in Western Europe: Racial Patterns of Paternalism and Exclusion* uit 2004 beschrijft Dienne Hondius hoe de donkere Afrikanen vanaf de zestiende eeuw tot begin 21e eeuw in West-Europa werd gerepresenteerd. Volgens Hondius heeft het racisme aangaande donkere mensen in Europa zich de afgelopen vijf eeuwen op het continent op vijf verschillende manieren ontwikkeld. Deze patronen waren alle vijf uitingen van het raciale paternalisme, dat volgens Hondius de kern van het raciale discours van het 'witte' Europa is. Door het algemeen gangbare raciale paternalisme, voelde de blanke Europeaan zich superieur ten opzichte van de donkere Afrikaan. In het huidige Europa is dit raciaal paternalisme, dat

³⁶ Peterson del Mar, *African, American*, 79-80.

³⁷ Landau and Kaspin, *Images & Empires*, 4.

volgens Hondius haar oorsprong vond in de zeventiende eeuw, nog steeds intact.³⁸ In de ogen van Hondius is hier in Europa sprake van omdat er daar nog geen literair debat is aangaande het discrimineren van mensen met een donkere huidskleur, simpelweg omdat er weinig mensen in Europa donker zijn. Het beoordelen op huidskleur is volgens Hondius om die reden een Europese ‘uitvinding’, doordat zij stelt dat Afrikanen die naar Europa komen, daar voor het eerst merken dat hun huidskleur ertoe doet.³⁹

De vijf patronen zijn volgens haar: infantilisering, exotisme, verdierlijking, uitzonderingspositie en distantiëring/uitsluiting. De eerste drie patronen hebben het doel afstand tussen de Westerling en de Afrikaan te creëren. Bij het vierde patroon wordt er een beperkte groep ‘geaccepteerd’, zoals een selecte groep van een land. Hoewel dit patroon een andere invalshoek heeft, is ook dit patroon relevant voor mijn onderzoek. Zo zal uit mijn onderzoek blijken of er in de bladen onderscheid werd gemaakt in de beeldvorming over de verschillende sociaal-economische groepen van een gebied. Het vijfde patroon zal ik niet gebruiken, doordat dit patroon enkel van toepassing is op Afrikanen die in Europa verblijven, en niet op het Afrikaanse continent.

De vraag die in dit onderzoek relevant is, is dan ook de vraag of deze patronen ook terug te vinden zijn in mijn primaire bronnen. Hierdoor zal duidelijk worden of en in welke mate het raciale paternalisme van Hondius ook in Nederlandse weekbladen van toepassing zijn.

Deze patronen noemt Hondius raciale paternalisme, dat volgens haar nog steeds intact is en levend gehouden wordt in eenvoudige alledaagse interacties. Zij refereert hierbij aan intieme relaties van families, vrienden, collega’s en kennissen.⁴⁰ Zowel *Panorama* als *De Spiegel* werden in de onderzoekjaren 1948-1968 door grote groepen Nederlanders gelezen en haalden daar deels hun informatie vandaan waarop zij hun mening baseerden.

De patronen van Hondius hangen voor een groot deel samen met het concept ‘othering’. Uit de onderzochte secundaire literatuur bleek, werd er in de beeldvorming in het Westen over Afrika en haar inwoners vaak van tegenstellingen gebruik gemaakt. In het boek *Wildheid en beschaving: De Europese verbeelding van Afrika* uit 1989 werd er volgens Raymond Corbey, die onderzoek deed naar koloniale ansichtkaarten, voortdurend een vrouwelijk, donker, dierlijk, seksueel en wild Afrika afgebeeld. Het continent Afrika werd zo

³⁸ Dienne Hondius, *Blackness in Western Europe: Racial Patterns of Paternalism and Exclusion* (New Brunswick: Transaction Publisher, 2004), 10.

³⁹ Hondius, *Blackness in Western Europe*, 9.

⁴⁰ Hondius, *Blackness in Western Europe*, 152.

het tegengestelde van hoe Europa zichzelf zag: beschaafd ten opzichte van wild, beheerst tegenover impulsief, mannelijk tegenover vrouwelijk, menselijk tegenover dierlijk.⁴¹ Voor een deel werd op deze manier de Europese identiteit gevormd, doordat de blanke Europeaan zich kon afzetten tegenover de Afrikaan, voorzien van een compleet andere identiteit. De Europeanen zagen zichzelf enkel als geciviliseerd, intellectueel en rationeel doordat zij de Afrikaanse identiteit konden ophangen aan het tegenovergestelde, zoals onbeschaafd, chaotisch en irrationeel. Deze identiteitsvorming werd in de Europese representatie over het Afrikaanse continent breed uitgemeten.⁴²

De gangbare beelden van Afrika en haar inwoners moeten volgens Nederveen Pieterse primair worden geïnterpreteerd naar wat ze zeggen over Westerse culturen. Alhoewel deze beelden wel informatie geven over het Afrikaanse continent, is de informatie vaak eenzijdig en Westers gekleurd.⁴³ De Westerse representatie van Afrika in de tweede helft van de negentiende eeuw werd gekenmerkt door het ‘anders zijn’ ten opzichte van de Europeanen. Het uitvergrooten van deze verschillen in zowel historisch, cultureel, als raciaal opzicht werd in het Westen onderdeel van het koloniale discours.⁴⁴ Dit denken in wij-zij tegenstellingen, oftewel *othering*, is volgens deze auteur nog steeds gangbaar in de manier waarop donkere Afrikanen worden gerepresenteerd in de Westerse media.

Hoe de een de ander gepresenteerd, zegt niet alleen iets over de beheersing van de ander, maar ook over de eigen rol. Homi Bhabha is auteur van *The Other Question* uit 1994. Volgens Bhabha wordt door middel van stereotyperingen het verschil tussen ‘de zelf’ en ‘de ander’ vergroot.⁴⁵ Het expliciet benadrukken van het onderscheid tussen wat de norm is van ‘de zelf’ en wat hiervan afwijkt bij ‘de ander’, wordt als *othering* beschouwd. *Othering* is op deze manier een instrument om uitbuiting en onderdrukking te legitimeren.

In de ogen van Nederveen Pieterse is *othering* een dynamisch proces, waarbij er veranderingen plaats kunnen vinden tussen ‘de zelf’ en ‘de ander’. Daarbij zeggen de veranderingen niet zoveel over ‘de ander’, maar juist over ‘de zelf’. Zo heeft het beeld van Afrikanen als wilden een aantal veranderingen ondergaan, die samenhangen met de veranderingen in de Europese cultuur en bepaalde fases in het Europese kolonialisme. Hierbij

⁴¹ Raymond Corbey, *Wildheid en Beschaving: De Europese Verbeelding van Afrika* (Nijmegen 1989), 10.

⁴² Melissa Weiner, ‘Colonized Curriculum: Racializing Discourses of Africa and Africans in Dutch Primary School History Textbooks,’ *Sociology of Race and Ethnicity*, vol 2. (January 2016): 453.

⁴³ Nederveen Pieterse, *Wit over Zwart*, 232.

⁴⁴ Hanneke Bartelds, ‘Het Racisme van Edward Blyden’ in *Groniek Historisch Tijdschrift*, nr. 151 (Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, 2001) 171.

⁴⁵ Homi Bhabha, ‘The Other Question: Stereotype, Discrimination and the Discourse of Colonialism,’ in *The Location of Culture*, ed. Homi Bhabha (Londen: Routledge, 1994), 117.

kreeg 'de wilde', oftewel de gekoloniseerde, verschillende etiketten opgeplakt. In het vijandbeeld tijdens de eerste fase van het kolonialisme werd de gekoloniseerde Afrikaan als een woeste wilde afgebeeld. Was een gebied eenmaal geheel gekoloniseerd, dan transformeerde de woesteling naar een kinderlijke wilde. Tijdens het laat-kolonialisme alsmede het neokolonialisme vond er weer een verandering plaats, en werd 'de ander' gezien als verwesterde wilde. Door de positie van 'de ander' te marginaliseren of te bagatelliseren, wordt daardoor de beheersing over 'de ander' gelegitimeerd.⁴⁶

Een ander belangrijk concept is representatie. Dit houdt voor dit onderzoek in dat de beelden die over Afrika en haar bewoners in de *Panorama* en *De Spiegel* werden getoond, het gehele continent en haar bewoners vertegenwoordigden. De relatie tussen tekst en beeld is van essentieel belang binnen dit onderzoek doordat de reportages in de onderzochte tijdschriften van beide zijn voorzien. Volgens Roland Barthes zijn tekst en beeld onlosmakelijk met elkaar verbonden. Barthes stelt dat beelden niet kunnen bestaan zonder taal, omdat er zonder het gebruik van taal geen betekenis aan kan worden gegeven. Het betekenis geven hangt daarbij samen met een bepaalde cultuur waar de aanschouwer deel van uitmaakt. Een beeld kan volgens Barthes op twee niveaus betekenis krijgen, namelijk op een denotatief en een connotatief niveau. Op deze twee niveaus zullen op de foto's die bij de artikelen zijn gevoegd, worden geanalyseerd. Op denotatief niveau wordt enkel datgeen opgemerkt dat op het eerste gezicht te zien is. Bij een connotatief niveau is er volgens Barthes sprake van een tweede betekenislaag die aan een beeld kan worden gegeven. Een bepaald connotatief niveau hangt samen met een specifieke cultuur. Door in mijn primaire bronnen te onderzoeken op welke wijze het Afrikaanse continent en haar bewoners tot aan de dekolonisatie werden gerepresenteerd, zal blijken in hoeverre Afrika vanaf 1960 op eenzelfde manier, en dus herkenbare manier, werd gerepresenteerd.

Daarnaast is het volgens Barthes afhankelijk van waar een afbeelding (of tekst) te vinden is, hoe deze wordt geïnterpreteerd. Zo zal een foto in een socialistisch blad anders worden opgevat door haar lezers dan een liberaal blad.⁴⁷ Daarnaast is het van essentieel belang om de afbeelding in samenhang te zien van de (onder)tekst, doordat dezelfde foto met verschillende teksten heel anders op de lezer overkomt.⁴⁸ Volgens Barthes is een onderschrift ook van essentieel belang, omdat je als lezer door deze tekst een bepaalde kant kan worden 'opgeduwd'.

⁴⁶ Nederveen Pieterse, *Wit over Zwart*, 233.

⁴⁷ John Storey, *Cultural Studies and the Study of Popular-Culture* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010), 111-12.

⁴⁸ Storey, *Cultural Studies*, 114.

Doordat *Panorama* en *De Spiegel* beide een andere doelgroep wilden bereiken, is de kans groot dat de artikelen en de daarbij behorende foto's over eenzelfde onderwerp, heel anders kunnen worden beschreven en getoond. Zo kan de nadruk over bijvoorbeeld een land als Kongo vanuit verschillende kanten worden belicht. Dit kan politiek, economisch, of sociaal zijn. Ook hierbinnen zijn verschillen aanwezig. Zo kan de nadruk bij de dekolonisatie van Kongo door het ene blad op het politiek-militaire conflict worden gelegd, terwijl in het andere blad de nadruk op sociaaleconomische aspecten wordt gelegd. Ik zal beide bladen daarom gebruiken om te achterhalen welke discoursen er in de artikelen zichtbaar waren.

In de onderzoeksopzet zal ik uitleggen hoe ik deze concepten toe zal passen op mijn eigen onderzoek.

1.5 Onderzoeksopzet

Het analyseren van de wijze waarop het Afrikaanse continent en haar bewoners gedurende de onderzoeksperiode 1948 tot en met 1968 zijn gerepresenteerd in *Panorama* en *De Spiegel* staat in deze scriptie centraal. In het onderzoek worden zowel de teksten als de afbeeldingen met onderschrift onderzocht. De geanalyseerde losse afbeeldingen haal ik uit de verschillende fotorubrieken van beide bladen. Doordat niet alle artikelen kunnen worden geanalyseerd, zal ik een selectie maken. Hiervoor zal zowel een kwantitatief als een kwalitatief onderzoek worden uitgevoerd.

Om een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van de berichtgeving over Afrikaanse landen en haar inwoners zullen de beide tijdschriften op verschillende manieren kwantitatief worden geanalyseerd. Zo zal het aantal artikelen dat gaat over zowel gekoloniseerde alsmede gedekoloniseerde Afrikaanse landen worden geteld. Daardoor wordt in een oogopslag duidelijk hoeveel aandacht beide bladen schonken aan het Afrikaanse continent en haar bewoners gedurende de periode 1948-1959 en 1960-1968. Ook wordt op deze manier duidelijk in welke periode het zwaartepunt lag door de hoeveelheid gepubliceerde artikelen. Door de artikelen te verdelen in drie onderwerpen, namelijk bevolking, leiders en natuur zal duidelijk worden over welke categorie het Afrikaanse continent het meest representeerde.

Naast het kwantitatieve onderzoek, wordt er ook kwalitatief onderzoek verricht. Dit gedeelte betreft de tekst- en beeldanalyse van de gevonden artikelen. In dit onderzoek zal ik de selecteerde artikelen op de woorden worden geanalyseerd. Hierbij staat de reeds uiteengezette concepten *othering*, representatie/beeldvorming en stereotyperingen centraal. Hierbij wordt gezocht naar tegenstellingen van het wij-zij denken in de artikelen, die door onder andere dominante stereotypes worden versterkt. Een van de belangrijkste woorden zijn de woorden

‘wij’ en ‘zij’ en variaties daarop. Hieruit zal blijken hoe het Afrikaanse continent en haar bewoners werden gerepresenteerd in de beide tijdschriften. Het is belangrijk om te achterhalen op welke manier de Afrikaanse bevolking als anders dan de Westerse of Nederlandse bevolking werd beschreven. Hierdoor wordt duidelijk in hoeverre er sprake is van de Afrikaanse ‘ander’.

Daarnaast zal ik in mijn analyse van de artikelen de patronen van Hondius toepassen. Hieruit zal blijken in hoeverre het raciaal paternalisme dat bij deze patronen hoort, ook in mijn bronnen is terug te vinden.

Naast de woorden worden de afbeeldingen geanalyseerd. Dit gebeurt op zowel denotatief als connotatief niveau. Voornamelijk het connotatie-gedeelte van Barthes’ theorie zal hierbij centraal zijn. Zo zal ik onderzoeken of er op de foto’s symboliek verscholen zit. Door herhaling van woorden zal ik niet bij elke foto de termen denotatief en connotatief gebruiken. Daarnaast wordt gekeken op wat voor manier de afbeelding is genomen, vanuit een hoog camerastandpunt (het vogelperspectief) of vanuit een minder of laag punt (het kikkerperspectief). Hierdoor kan de fotograaf een bepaald gevoel bij de kijker oproepen of versterken. Hier speelt ook de symboliek een grote rol. Zo zijn er bepaalde symbolen die als een ware ‘mythe’ in een samenleving gangbaar zijn.⁴⁹

Ook zal de relatie tussen afbeelding en tekst worden geanalyseerd. Hierbij zal onderzocht worden op welke toon de (onder)titels en de tekst zijn geschreven. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen de wijze waarop de tekst geschreven is. Dit kan op verschillende manieren. Zo kan een tekst dwingend, verklarend of juist oordelend zijn. Dit sluit aan bij Barthes’ theorie dat een bijschrift er mede aan bijdraagt dat een bepaald beeld dat mensen hebben na het zien van een afbeelding, door heersende mythes wordt versterkt. Als lezer kan je door een (bij)schrift een bepaalde kant worden ‘opgeduwd’ ten aanzien van de boodschap die het blad met de foto wilt geven. Ook tijdens dit onderzoek zullen de verschillen en overeenkomsten tussen *Panorama* en *De Spiegel* in kaart worden gebracht.

Door de hoofd- en deelvragen optimaal te kunnen beantwoorden, zal ik de onderzoeksperiode 1948-1968 in twee delen worden opgesplitst, namelijk de periode 1948-1959 en de periode 1960-1968. Doordat de meeste koloniën in 1960 onafhankelijk worden, ben ik benieuwd of er een duidelijk verschil tussen beide onderzoeksperiodes te zien is in de representatie van het Afrikaanse continent.

⁴⁹ Martijn Kleppe, *De Rol van (Pers)Foto's in de Nederlandse Geschiedschrijving* (Delft: Uitgeverij Eburon, 2013), 29.

Hoofdstuk 2: Een historische context: Europese inmenging op het Afrikaanse continent vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw

In dit hoofdstuk zal antwoord worden gegeven op de vraag wat de historische context is aangaande het verdelen van het Afrikaanse continent en de redenen van het dekolonisatieproces van de jaren 1960. Hierdoor wordt duidelijk hoe Europese mogelijkheden met het Afrika omgingen, hoe zij hun aanwezigheid legitimeerden en welke beeldvorming van het continent en haar bewoners werd gecreëerd. Doordat er veel artikelen in beide tijdschriften over Kongo gaan, wordt er in dit hoofdstuk expliciet aandacht geschonken aan dit gebied. Dit is van belang om de inhoud van de geselecteerde artikelen uit hoofdstuk 3 en 4 van een historische achtergrond te voorzien.

2.1 De Wedloop om Afrika

Om de status van de Franse koning Karel X te vergroten, besloot Frankrijk in 1830 tot het veroveren van Algerije en daarmee een gedeelte van het Afrikaanse continent toe te voegen aan haar rijk.⁵⁰ De Europese expansie was tot aan deze gebeurtenis grotendeels aan het Afrikaanse continent voorbijgegaan. De focus van de Europeaanse handelaren lag eeuwenlang enerzijds op de Amerika's en anderzijds op Zuidoost-Azië.⁵¹ Op een aantal Europese handelsposten aan voornamelijk de Westkust van Afrika, en Europese nederzettingen in het noorden en zuiden na, was het continent bij de Europeanen vrij onbekend.⁵² Deze Franse veroveringsactie zou het begin zijn van het door Europese landen onderling verdelen van het Afrikaanse continent.

De uitgebleven reactie van het Ottomaanse Rijk, waar Algerije in 1830 deel van uitmaakte, stond niet op zichzelf. Het Turkse wereldrijk brokkelde gedurende de negentiende steeds verder af. Daarom organiseerde Otto von Bismarck, de rijkskanselier van het Duitse Rijk, in 1878 het Congres van Berlijn. Zijn doel was om met de andere Europese grootmachten het ineenslopende Ottomaanse Rijk onderling verder te verdelen. Frankrijk liet merken dat zij haar ogen had laten vallen op Tunesië. Doordat de Britten daar geen interesse in hadden, werd dit gebied in 1882 door de Fransen veroverd en omgevormd tot een Frans protectoraat.⁵³ De Fransen waren echter wel tegen de Britse verovering van Egypte gekeerd. Deze ergernis was het begin van Brits-Franse rivaliteit op het Afrikaanse continent. Frankrijk

⁵⁰ Henk Wesseling, *Verdeel en Heers. De Deling van Afrika, 1880-1914* (Amsterdam: Bert Bakker, 1991), 19.

⁵¹ Wesseling, *Verdeel en Heers*, 27.

⁵² Thomas Pakenham, *The Scramble for Africa* (Londen: Abacus, 1991), 10.

⁵³ Martin Meredith, *The Fortunes of Africa: A 5000-Year History of Wealth, Greed, and Endeavour* (Londen: Simon & Schuster UK, 2004), 390-91.

besloot haar macht in West-Afrika door middel van verdragen en veroveringen te vergroten, ten koste van de Britse invloedssfeer.⁵⁴ Bij deze veroveringen zou het echter niet blijven.

Doordat het Brits-Franse conflict verder oplaaide, besloot Bismarck dat het Duitse Rijk niet langer kon achterblijven. Onder andere in het Zuidwesten van Afrika, Togo en Kameroen besloten de Duitsers haar handelsbelangen aldaar door middel van staatsinterventies te beschermen.⁵⁵ Bismarck nodigde de Europese grootmachten uit om de overige Afrikaanse bezittingen onderling te verdelen. Deze verdeling, bekend als de *Scramble for Africa*, vond tijdens het Congres van Berlijn plaats, van november 1884 tot en met februari 1885.⁵⁶ De belangrijkste deelnemende landen waren Duitsland, Frankrijk, Engeland, België, Italië en Portugal. Niet alleen werden er nieuwe handelsmogelijkheden door de grootmachten besproken, ook moest er volgens de Westerse machten een begin worden gemaakt met het brengen van beschaving aan de inheemse Afrikaanse bevolking.⁵⁷ De opdeling van Afrika had hierdoor zowel sociaal-economische als culturele motieven. De West-Europese koloniale grootmachten legitimeerden hun komst door te stellen dat zij de Afrikanen beschaving zouden bijbrengen. De inheemse Afrikaanse bevolking moest zogenaamd geciviliseerd worden, waardoor het als legitiem werd geacht dat de Europese staten het Afrikaanse continent onderling verdeelden.⁵⁸ Hierdoor werden volledige Afrikaanse koninkrijken van hun bestaansrecht ontdaan, waardoor alleen de nieuwe Europese machthebbers nog een legitieme geschiedenis op het Afrikaanse continent hadden. De Fransen gebruikten hiervoor de term *mission civilisatrice*, de Engelsen op hun beurt *The White Man's Burden* gedachte. Door de Afrikaanse bevolking als onderontwikkeld en barbaars te typeren, zagen de Europeanen zich genoodzaakt deze gebieden toe te eigenen. Dat enkel het doel was om een zo groot mogelijk rijk te schichten, werd door de beschavingsmissies verbloemd.

Het middelste gedeelte van het continent werd toebedeeld aan België. Dit immense gebied in het hart van Afrika werd door de ontdekkingsreiziger Henry Stanley in opdracht van de Belgische koning Leopold in kaart gebracht. Tijdens het Congres van Berlijn werd dit gebied door Leopold toegevoegd aan zijn persoonlijk bezit. De naam van dit gebied bedroeg Kongo-Vrijstaat. Door wanbestuur werd het privé-eigendom van Leopold in 1908

⁵⁴ Meredith, *The Fortunes of Africa*, 390.

⁵⁵ John Iliffe, *Africans: The History of a Continent* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 189.

⁵⁶ Wesseling, *Verdeel en Heers*, 148.

⁵⁷ Wesseling, *Verdeel en Heers*, 148.

⁵⁸ Thomas Hippler and Miloš Vec, *Paradoxes of Peace in Nineteenth Century Europe* (Croydon: Oxford University Press, 2015), 145-46.

overgedragen aan de Belgische staat.⁵⁹ De officiële naam van dit gebied werd veranderd in Belgisch Kongo. Vervolgens zou deze kolonie tot aan het midden van 1960 in Belgische handen zijn.⁶⁰

Het Westen van Afrika werd in stukken verdeeld en toegewezen aan de West-Europese landen. Frankrijk en Engeland voerden in de twintig jaar daarna een veroveringsoorlog in Oost-Afrika.⁶¹ Als gevolg deze veroveringen, al dan niet met geweld, waren anno 1914 Liberia en Ethiopië de enige overgebleven zelfstandige landen.⁶² In het kielzog van de Europese soldaten trokken avonturiers, handelaren en missionarissen het binnenland van Afrika binnen om daar hun invloed te laten gelden. De Wedloop om Afrika was hiermee voltooid en in deze periode was het imperialisme op haar hoogtepunt.⁶³

2.2 Factoren die bijdroegen aan het dekolonisatieproces

Aan het begin van de twintigste eeuw ontstonden er contacten tussen tegenstanders van het kolonialisme en voorstanders van rassengelijkheid. Beide groeperingen troffen elkaar onder andere op de Pan-Afrikaanse congressen, waarvan de eerste in 1900 plaatsvond.⁶⁴ Op dit congres in Londen kwamen een aantal activisten en intellectuelen uit Noord-Amerika en Afrika bijeen. Zo waren er vertegenwoordigers uit Ethiopië, Liberia, Sierra Leone, de Goudkust, de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk. De deelnemers stelden vast dat de Afrikanen tot dan toe waren buitengesloten van ‘de vooruitgang van de beschaving van de wereld’. Door jonge mensen het bewustzijn van de mogelijkheden van het zwarte ras bij te brengen, zouden de Afrikanen een inhaalslag ten opzichte van de blanke Westerling kunnen maken. Een van de deelnemer, Attoh Ahuma, was een nationalistische journalist afkomstig uit West-Afrika. Hij riep de Afrikanen op hun Afrikaanse wortels niet te verloochenen. Een andere aanwezige, de Amerikaanse historicus William DuBois uitte ook openlijk kritiek op de Europese aanwezigheid in Afrika. Hij verklaarde dat ‘*the white man is ruling black Africa for*

⁵⁹ Georges Nzongola-Ntalaja, *The Congo: From Leopold to Kabila: A People's History* (London: Zed Books, 2007), 26.

⁶⁰ Nzongola-Ntalaja, *The Congo*, 95.

⁶¹ Bert Altena and Dick van Lente, *Vrijheid en Rede: Geschiedenis van Westerse Samenlevingen 1750-1989* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2011), 233.

⁶² Anthony John Christopher, *Colonial Africa* (London: Croom Helm, 1984), 27.

⁶³ Immanuel Wallerstein, *Afrika: The Politics of Independence and Unity* (Lincoln & Londen: University of Nebraska Press, 2005), 30.

⁶⁴ Siep Stuurman, *De Uitvinding van de Mensheid: Korte Wereldgeschiedenis van het Denken over Gelijkheid en Cultuurverschil* (Amsterdam: Bert Bakker, 2009), 385.

the white man's gain, and just far as possible he is doing the same to colored races elsewhere'.⁶⁵

Bij woorden zou het echter niet blijven. Na de Tweede Wereldoorlog waren er namelijk een aantal factoren die bijdroegen aan het Afrikaanse dekolonisatieproces. Zo waren na de Tweede Wereldoorlog de verhoudingen op het wereldtoneel ingrijpend veranderd. Niet langer de West-Europese landen, maar de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie waren de nieuwe wereldmachten. Zij voerden beide een anti-imperialistische politiek. Tegelijkertijd lieten de Afrikaanse kolonies zich inspireren door de onafhankelijkheidstrijd van gekoloniseerde landen in Azië, waaronder India, Indonesië en de Filipijnen. Hoewel de eerste opstanden in Algerije en Madagaskar bloeding door Frankrijk de kop in werden gedrukt, waren andere onafhankelijkheidsbewegingen meer succesvol.⁶⁶

Ook werd er in 1945 het vijfde Pan-Afrikaanse congres georganiseerd. Een dergelijke tweehonderd Afrikaanse afgevaardigden uit voornamelijk Brits-Afrika kwamen bijeen om te spreken over de bewerkstelling van de onafhankelijkheid van het gekoloniseerde continent.⁶⁷ Hier werd de kiem gelegd voor de daadwerkelijke onafhankelijkheidsgolf die ruim een decennia later werd ingezet. Zo kwamen onder andere de latere leiders van Ghana en Kenia, Kwame Nkrumah en Jomo Kenyatta, om gezamenlijk over de dekolonisatie te praten.⁶⁸ Veel Afrikaanse leiders zagen vooral Nkrumah, door zijn voorvechtersrol aangaande de politieke zelfstandigheid van Afrika, als een inspiratiebron.⁶⁹ In 1957 was Ghana dan ook het eerste Afrikaanse land bezuiden de Sahara dat haar zelfstandigheid verkreeg en andere gekoloniseerde landen daardoor inspireerde.⁷⁰ Charles de Gaulle, president van Frankrijk, besloot in datzelfde jaar tot het toekennen van interne autonomie in de Franse koloniën, maar ook dit kon het nationalisme in deze kolonies niet tegenhouden. Ondanks dat deze groep kolonies in eerste instantie onder leiding van Frankrijk in een Federale Gemeenschap verenigde, verkregen zij na twee jaar hun zelfstandigheid.⁷¹

Het jaar 1960 kan worden gezien als een van de belangrijkste jaren in de geschiedenis van het Afrikaanse continent. In dit jaar werden er maar liefst 17 gekoloniseerde Afrikaanse

⁶⁵ *Ibidem*, 379-385.

⁶⁶ Paul Bohannon and Philip Curtin, *Africa & Africans* (New York: Natural History Press, 1995), 246-47.

⁶⁷ Ali Amin Mazrui and Christophe Wondji, 'Africa since 1935,' in *Unesco. International Scientific Committee for the Drafting of a General History of Africa*, ed. Ali Amim Mazrui (Berkeley: University of California Press, 1993), 711.

⁶⁸ *Ibidem*, 744.

⁶⁹ Henk Haenen, *Sage Filosofie: Pleidooi voor Afrikaanse Wegen naar Zelfstandigheid* (Antwerpen: Maklu-Uitgevers, 2012), 115.

⁷⁰ Wesseling, *Verdeel en Heers*, 170.

⁷¹ Herman de Prins and Mark van den Wijngaert, *Oost tegen West, Noord tegen Zuid: De Wereldgeschiedenis Vanaf 1950* (Antwerpen: Garant Uitgevers, 2005), 72-3.

landen onafhankelijk van hun koloniale overheerser. Doordat dit aantal in andere jaren niet werd geëvenaard, spraken de Verenigde Naties dan ook over ‘het jaar van Afrika’.⁷² Op de Portugese en enkele Spaanse koloniale bezittingen na, waren alle overige Afrikaanse landen in de jaren 1960 zelfstandig geworden. Het dekolonisatieproces verliep onder andere grotendeels vreedzaam doordat de koloniale grootmachten afzagen van bloedige confrontaties met hun Afrikaanse kolonies. Op enkele *settler colonies* na, zoals Zimbabwe waar veel blanke Britse boeren woonachtig waren, brak er dan ook na het wegvallen van het koloniale regime veel geweld uit.

Deelconclusie hoofdstuk 2

De Wedloop om Afrika werd enerzijds door veroveringen en onderlinge competitie tussen voornamelijk Frankrijk en Engeland veroorzaakt. Het Congres van Berlijn zorgde voor de volledige verdeling van het Afrikaanse continent. De beschavingsmissies werden gebruikt om de Europese aanwezigheid te legitimeren. Hierdoor ontstond er in de Westerse wereld een beeldvorming van een achterlijk en wild Afrika dat door de Europeanen moest worden geciviliseerd. Na de Tweede Wereldoorlog verdwenen de West-Europese machten van het wereldtoneel, en waren de anti-imperialistische landen Verenigde Staten en de Sovjet-Unie leidend. Mede geïnspireerd door de onafhankelijkheidsstrijd in Azië alsmede de Pan-Afrikaanse congressen, verkreeg het merendeel van de Afrikaanse landen in de jaren 1960 hun zelfstandigheid.

⁷² Mwakikagile, *Africa 1960 – 1970*, 27.

Hoofdstuk 3: Een analyse van *Panorama* en *De Spiegel*, 1948-1959

In dit hoofdstuk zal antwoord geven op de tweede deelvraag: *Op welke wijze werden het Afrikaanse continent en haar bewoners gerepresenteerd gedurende de periode 1948-1959 in Panorama en De Spiegel en in hoeverre verschillen beide bladen hierin?* Dit zal ik doen door alle artikelen en foto's uit fotorubrieken te kwantificeren. Deze gegevens komen terug in de eerste deelparagraaf. Hieruit zal duidelijk worden op welke sociaaleconomische groepen door de tijdschriften Afrika representeerden. Vervolgens zal ik door middel van geanalyseerde artikelen een antwoord geven hoe er over deze groepen werd geschreven. Omdat niet alle onderzochte artikelen hieruit kunnen worden behandeld, zal ik een selectie daarvan in de daaropvolgende deelparagrafen nader uitwerken. De keuzes voor deze artikelen zal ik per deelonderwerp toelichten. Doordat uit mijn analyse is gebleken dat beide bladen in deze tijdsperiode nauwelijks inhoudelijk van elkaar verschillen, heb ik gekozen om beide bladen in eenzelfde hoofdstuk te beschrijven. In dit hoofdstuk zal ik onderzoeken in hoeverre er sprake is van *othering* en welke patronen van Hondius terugkomen in de artikelen over de Afrikaanse bevolking.

3.1 Kwantitatieve gegevens over de artikelen in *Panorama* en *De Spiegel*, 1948-1959

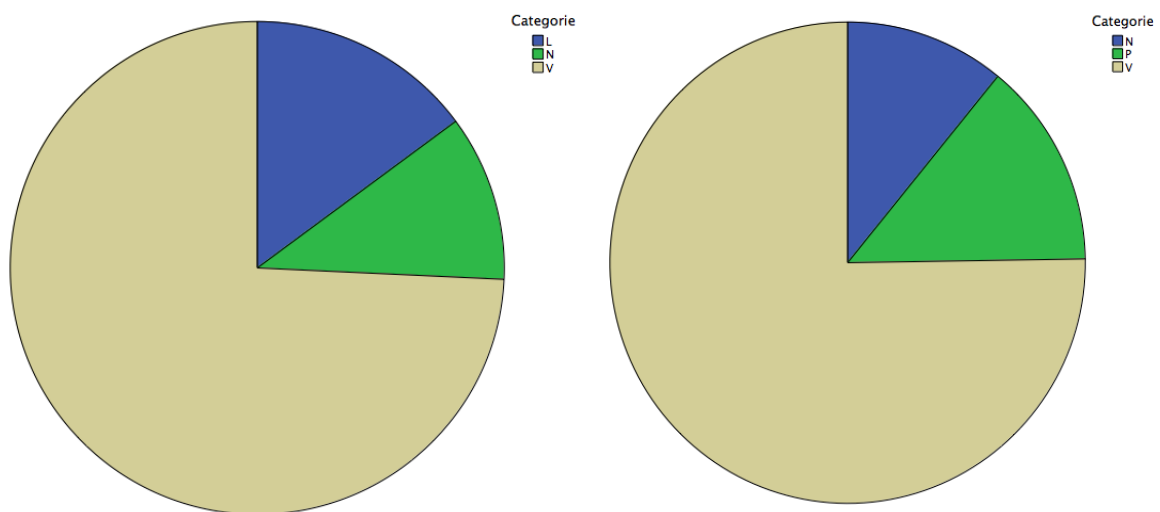
Tijdens het onderzoeken van de beide bladen zijn duidelijk de overeenkomsten als de verschillen tussen *Panorama* en *De Spiegel* naar voren gekomen. Zo is er in beide tijdschriften veel aandacht voor zowel binnenlandse als buitenlandse reportages. Daarnaast gaan gepubliceerde artikelen over een scala aan onderwerpen, zoals het Sinterklaasfeest en Koninginnedag. Ook de stijl van beide bladen toont veel gelijkenissen. Zo worden er grote en kleine artikelen afgewisseld met fotorubrieken waar enkel foto's van (wereld)gebeurtenissen bij elkaar staan. *Panorama* had hier tussen 1948 en 1968 twee fotorubrieken voor, namelijk *Panorama van het wereldnieuws* en *Panorama Nieuws*. Het weekblad *De Spiegel* had hier tussen 1948 en 1968 drie fotorubrieken voor. Dit waren *Het gebeurde in één week*, *De Spiegel van de wereld* en *Spiegel: over de grenzen*.

Naast de overeenkomsten zijn er ook veel verschillen tussen de beide bladen op te merken. Zo werd er in *De Spiegel* veel aandacht besteed aan het Koninklijk Huis, en kwamen met regelmaat christelijke onderwerpen aan bod. Zo besteedde het blad veel aandacht aan christelijke feesten als Pasen en Kerst, terwijl daar veel minder over in *Panorama* werd bericht. De artikelen over Afrika en haar bewoners tonen daarentegen nauwelijks inhoudelijke verschillen.

Tussen 1948 en 1959 heeft het blad *Panorama* 95 keer het Afrikaanse continent en haar bewoners als onderwerp gehad. Naast artikelen vallen hier ook de foto's met onderschrift uit de vaste fotorubrieken onder. Het blad *De Spiegel* besteedde 101 artikelen aan het continent, waarmee kan worden geconstateerd dat *Panorama* en *De Spiegel* dezelfde mate van interesse in Afrika hadden. In beide tijdschriften wordt er over Belgisch Kongo het meest geschreven. In *Panorama* representeerde Kongo het Afrikaanse continent en haar bewoners voor een aanzienlijk gedeelte, namelijk ruim 29 procent. Met 26 procent geldt dat in iets mindere mate voor het christelijk weekblad.

In *De Spiegel* werd er naast Belgisch Kongo ook veel aandacht besteed aan de Britse koloniën Kenya (het latere Kenia) en Tanganyika (het latere Tanzania). Alhoewel dit ook voor *Panorama* geldt, verschillen de onderwerpen tussen beide tijdschriften. In *Panorama* gaat het merendeel van de artikelen met betrekking tot Kenya over de natuur van het land. Slechts een enkele keer wordt er bericht over de Mau-Mau-opstand. Doordat *De Spiegel* hier wel veel aandacht aan deze gewelddadige opstand geeft, zal ik in deelparagraaf 3.6 hier een analyse aan wijden.

Zoals te zien is op afbeelding 3 en 4 te zien is, zijn er inhoudelijk geen duidelijke verschillen tussen beide bladen. In zowel *Panorama* (afbeelding 2) als in *De Spiegel* (afbeelding 3) gaat het merendeel van de gevonden artikelen over de bevolking van de Afrikaanse koloniën (V), namelijk 70 procent. Ruim 15 procent gaat over landelijke of lokale leiders (L) en 15 procent over de natuur (N). In de onderzoeksopzet is reeds uiteengezet dat enkel artikelen over het Afrikaanse continent en haar bewoners worden geanalyseerd. Doordat het merendeel van de gevonden artikelen in beide bladen gaan over de plaatselijke bevolking

Afbeelding 2 & 3: Legenda: L = leiders, N = natuur, V = volk

(V), en daarmee grotendeels het Afrikaanse continent representeerden, zullen artikelen over deze categorie in de deelparagrafen worden geanalyseerd.

Doordat over Belgisch Kongo in beide artikelen het vaakst wordt beschreven, zal ik in de volgende deelparagrafen artikelen over deze kolonie analyseren. Dit gebied representeerde door de veelheid aan artikelen namelijk voor een groot deel Afrika. Om deze reden heb ik er voor gekozen een context te schetsen tussen Nederland en Belgisch Kongo. Deze context geeft een inzicht in de betrekkingen tussen beide gebieden.

3.2 De betrekkingen tussen Nederland en Belgisch Kongo

In deze deelparagraaf geef ik de historische band tussen Nederland en Belgisch Kongo weer. Dit acht ik van belang doordat het merendeel van de gevonden artikelen in beide tijdschriften over deze Belgische kolonie gaan. Door deze deelparagraaf wordt tevens duidelijk welk beeld er in Nederland van de jaren 1950 en 1960 over Belgisch Kongo bestond.

De bijzondere voorkeur voor de Belgische Kongo in zowel *Panorama* als *De Spiegel* tussen 1948 en 1959 staat niet op zichzelf. De aandacht voor deze Belgische kolonie kan voortkomen uit het feit dat Kongo bezit was van onze Zuiderburen. De band tussen deze twee naties, en daardoor de interesse, is grotendeels door het gezamenlijke verleden ontstaan. Ook was er veel verkeer van goederen en personen tussen de beide landen, voornamelijk in de grensprovincies Zeeland, Noord-Brabant en Limburg. De in 1944 opgerichte Benelux zorgde dat de handel intensief toenam. Door deze intensieve interactie waren de Nederlanders en de Belgen goed op de hoogte van elkaar. Door het opheffen van grenscontroles was er immers een vrij verkeer van goederen en personen.⁷³

Hoewel Nederland zelf geen Afrikaanse koloniën bezat, was er in Belgisch Kongo wel degelijk sprake van Nederlandse aanwezigheid. De Afrikaanse Handelsvereniging, die later als Nieuwe Afrikaanse Handels Vennootschap verder ging, was daar tot ver in van de jaren 80 van de twintigste eeuw actief. Opgericht in 1869 in Rotterdam, exploiteerde deze maatschappij in de Kongobekken veel grondstoffen, waaronder rubber. Rond de 5000

Afbeelding 4

⁷³ Gert Vermeulen, *Justitie, Binnenlandse Zaken en Veiligheid: Europese en Internationale Institutionele en Beleidsontwikkeling* (Antwerpen: Makulu: 2014), 13.

Nederlandse werknemers woonden in de in Kongo opgezette factorijen. Correspondentie en mondelinge verhalen over dit gebied hebben hierdoor ook de huiskamers van veel Nederlanders bereikt. Lodewijk Pincoffs en Henry Kerkdijk, oprichters van deze handelsorganisatie, stonden door hun financiële giften zelfs aan de basis van de koloniale expedities die Leopold II liet uitvoeren.

Daarnaast was Kongo een van de weinige landen waar na het verkrijgen van de in 1960 onafhankelijkheid een burgeroorlog uitbrak. Ten opzichte van Kongo waren bij de andere in 1960 ontstane landen geen grootschalig conflicten ontstaan. Hierdoor ontstonden er veel turbulente gebeurtenissen in dit nieuw ontstane Afrikaanse land. Het chaotische Kongo representeerde dan ook voor een aanzienlijk deel het Afrikaanse continent.

Zoals afbeelding 4 laat zien, werden er ook foto's afkomstig uit België gepubliceerd. Het onderschrift bij deze foto, afkomstig uit *De Spiegel* van juli 1960, luidt:

*'Aan sommige kleine trekjes kan men toch wel zien dat het in België hoog wordt opgenomen. Zo bijvoorbeeld aan deze etalage van een boekwinkel, waar de boeken over Kongo van een rouwband zijn voorzien.'*⁷⁴

Hieruit blijkt dat de emoties van onze zuiderburen bij het verlies van hun kroonkolonie de Nederlandse journalisten niet ontging. Uit meerdere gepubliceerde artikelen blijkt dat er na het verkrijgen van de onafhankelijkheid veel geweld is gebruikt tegen de blanke Belgische bewoners. Tientallen Belgen werden vermoord of verkracht. De overgrote meerderheid vluchtte, vaak met behulp van de Belgische regering, in paniek hun voormalige kolonie uit. De vernederingen die deze vrouwen hadden moeten doorstaan en het verlies van de kolonie leidde in België dan ook voor veel emoties onder de Belgische bevolking.⁷⁵

Ondanks dat er tot ver in de jaren 1980 veel economische belangen tussen Nederland en Kongo gemoeid waren, veranderde tussen de onderzoeksperiode 1948 en 1968 weldegelijk de houding in de Nederlandse publieke opinie ten opzichte van de Afrika gebieden. *'Er zijn ook achterlijke gebiedsdelen die op de een of andere wijze met Europese landen in verbinding staan'*, sprak voormalig PvdA-kamerlid Gerard Nederhorst in 1949 tijdens een debat in de Tweede Kamer.⁷⁶ Nederhorst vervolgt zijn betoog:

⁷⁴ *De Spiegel*, 1 juli, 34.

⁷⁵ Zana Etambala, Congo 55/65: *Van Koning Boudewijn tot President Mobutu* (Thielt: Uitgeverij Lannoo, 1999), 188.

⁷⁶ Tweede Kamer der Staten-Generaal, "26^e vergadering van dinsdag 9 november 1949", 684.

‘Voor ons liggen zij open in delen van Suriname en Indonesië, voor België liggen zij in Kongo, voor Frankrijk in de tropische landen, die met dat land in connectie staan, voor Engeland in Oost-Afrika.’⁷⁷ ‘Ik geloof dat het eenvoudig een zaak van zelfbehoud voor Europa is, die achterlijke gebieden ook tot ontwikkeling te brengen en door middel van een krachtige financiële hulp te bevorderen dat deze gebieden in Europa kunnen kopen.’⁷⁸

Met 27 van de 100 zetels was de PvdA een jaar eerder, in 1948, de een na grootste regeringspartij geworden. De boodschap van Nederhorst was glashelder: het onderontwikkelde en achterlijke Afrika moest door toedoen van de Europeanen worden ontwikkeld. Zowel de Nederlandse koloniale aanwezigheid als die van de andere West-Europese landen werd hierdoor gelegitimeerd. De volkeren in deze overzeese gebieden moest beschaving worden bijgebracht. Eigenbelang, nieuwe afzetmarkten, stond hierbij voorop.

Hoe anders was de toon van diezelfde partij in het voorjaar van 1960. Wederom sprak er een PvdA-Kamerlid over het imperialistische systeem. Alhoewel de sociaaldemocraten in 1960 niet deel hadden genomen aan de toenmalige regering, had de partij bij de verkiezingen in 1959 49 van de 150 zetels in het parlement verworven. Kamerlid Jaap Burger sprak in een debat in de Tweede Kamer de volgende woorden uit:

‘Nu leven wij in een wereld van antikolonialisme. Dat is evenzeer een werkelijkheid. Men ziet in het kolonialisme geen brood meer en wie nog twijfelde, kijk maar naar de Kongo’.⁷⁹

Het antikolonialisme was ook in Nederland doorgedrongen. Wederom speelt eigenbelang een grote rol, doordat er aan de koloniën volgens Burger kennelijk te weinig aan kon worden verdiend. Naast de grote koloniale machten moest ook Nederland in de jaren 1960 door toedoen van deze politieke werkelijkheid een kolonie afstaan. In 1962 verkreeg de laatste overzeese bezitting van Nederland in Azië, Nieuw-Guinea, haar onafhankelijkheid.⁸⁰

⁷⁷ *Ibidem*, 684.

⁷⁸ *Ibidem*, 684.

⁷⁹ Tweede Kamer der Staten-Generaal, ‘‘57^e vergadering van dinsdag 10 mei 1960’’, 995.

⁸⁰ Frans Peters, *Vervlogen verwachtingen: de teloorgang van Nieuw-Guinea in 1961-1962* (Leiden: KITLV Uitgeverij, 2010), 3.

3.3 Een Tweeling in Kongo, een analyse van een artikel uit *Panorama*, 1948

Het eerste artikel over Belgisch Kongo dat in *Panorama* is verschenen, is het artikel *Een Tweeling in Kongo* van 17 september 1948.⁸¹ Dit artikel is door mij geselecteerd voor verdere analyse omdat er gedurende de periode 1948 tot en met 1959 ruim 70 procent van de teksten in beide tijdschriften over de lokale Afrikaanse bevolking gaan. Daarnaast gaan deze artikelen over alledaagse en voor iedere persoon herkenbare onderwerpen. Hierdoor kan de lezer zich met de betreffende onderwerpen identificeren. Zoals aan het begin van dit hoofdstuk is aangegeven, analyseer ik de artikelen op het concept *othering* en onderzoek ik welke patronen van Hondius terug te vinden zijn. Het artikel begint met een vraag die aan het lezerspubliek wordt gesteld:

*‘Waarom eigenlijk niet, zou men kunnen zeggen. Waarom wel een vierling in Zwolle en vijfelingen in Canada en Argentinië en geen tweeling in de Kongo? Wij zullen het u in enkele woorden trachten duidelijk te maken’.*⁸²

De auteur legt met de reactie op zijn eigen gestelde vraag aan de lezers duidelijk dat een tweeling krijgen in de Belgische Kongo iets zeer bijzonders is. Door Kongo op gelijke voet te zetten met zowel een voor het Nederlandse lezerspubliek bekende Nederlandse stad als twee landen op twee verschillende continenten maakt de auteur duidelijk dat het krijgen van een tweeling een universele gebeurtenis is. Daarnaast waren Canada, waar honderdduizenden Nederlanders na de Tweede Wereldoorlog naar emigreerden en Argentinië, beide Westerse democratieën. Hierdoor werden deze Westerse landen als voorbeeld aangehaald voor landen waar dezelfde normen golden als in Nederland. Waar de tweeling ter wereld wordt gebracht, zou dan ook niet uit moeten maken. Uit de vraag die de auteur aan zijn lezers stelt, is dit in Kongo niet vanzelfsprekend maar juist zeer bijzonder. De schrijver vervolgt zijn verhaal:

*‘Voor de blanke man zijn intrede deed gelden in de Afrikaanse wildernis, was er een ongeschreven wet, die voorschreef, dat van elke tweeling het zwakste kind moest worden gedood, opdat de sterkte meer levenskans zou hebben en bovendien nog zou worden begiftigd met de hersencapaciteit van de ander. Tot voor enkele tientallen jaren leefden dan ook slechts weinigen tweelingen in Kongo. De Belgen maakten aan deze barbaarse gewoonte een einde. De fotograaf was in de gelegenheid dit gezin te bezoeken.’*⁸³

⁸¹ *Panorama*, 17 september 1948, 6.

⁸² *Panorama*, 17 september 1948, 6.

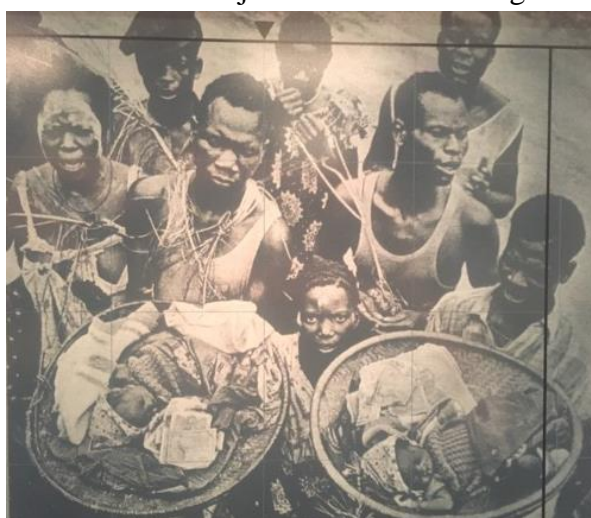
⁸³ *Panorama*, 17 september 1948, 6.

Tweemaal komt dezelfde binaire tegenstelling in deze alinea naar voren. De Belgen (de blanke man) maakten aan de uitgebreide beschreven Kongolese gewoonte, die de auteur beschrijft als ‘barbaars’, na hun komst een einde. Hiermee worden de Belgen, en in het verlengde daarvan Nederlanders, Argentijnen en Canadezen (oftewel de Westerse wereld) tegenover deze ‘barbaarse’ Afrikanen geplaatst. Deze Kongolezen werden daardoor afgeschilderd als ongecivileerd ten opzichte van de geciviliseerde Westerlingen. Hieruit blijkt dat de *mission civilisatrice*, oftewel de beschavingsmissie die naast de Belgen ook door de Fransen en de Britten in hun Afrikaanse koloniën werden uitgevoerd, tot in de kleinste dorpjes werden toegepast. Zoals uit de tekst blijkt was deze missie zeer noodzakelijk, doordat dit er direct voor zorgden dat onschuldige pasgeboren kinderen niet meer werden gedood. Door deze Afrikaanse kolonie expliciet te beschrijven als ‘Afrikaanse wildernis’ wordt het contrast natuur (Afrika) versus cultuur (Westerse wereld) versterkt.

Zoals ook bij de andere artikelen het geval was, zijn er verschillende foto’s bij de tekst van het artikel toegevoegd. Op beide foto’s staat onder andere de moeder afgebeeld (afbeelding 5 en 6). Onder afbeelding 4 staat de volgende tekst:

*‘Oom (rechts) schijnt trotser te zijn op de tweeling dan de vader. Links ziet men de met maniokmeel ingesmeerde moeder. Dorpsgenoten leggen bankbiljetten bij de kinderen als geboortegift’.*⁸⁴

De schrijver stelt dat de oom duidelijk blijer is dan de vader zelf. Uit de expressie van de beide mannen is echter geen duidelijk verschil te zien. Het kan zijn dat de oom verheugd is omdat een deel van de biljetten in zijn eigen zak verdwijnt of omdat de vader zich zorgen maakt over de opvoeding van zijn kinderen. De baby’s die in de manden liggen die beide mannen vasthouden, liggen zoals in het bijschrift staat beschreven, vol met bankbiljetten. Hoewel het moment waarop dorpsgenoten de geboortegiften op de mand leggen niet is vastgelegd, kan ervan worden uitgegaan dat de personen eromheen diezelfde

Afbeelding 5

⁸⁴ *Panorama*, 17 september 1948, 6.

dorpsgenoten zijn. Waarom de moeder van de pasgeboren tweeling haar gezicht heeft ingesmeerd, valt niet uit de tekst op te merken. Uit een reisverslag van een Vlaming in Kongo blijkt dat maniokbrood het voornaamste voedsel van Kongolezen is.⁸⁵ In een later in de tijd gevonden artikel zijn eveneens foto's van beschilderde vrouwen gepubliceerd (zie hiervoor afbeelding 25). Hierbij ging het om beschilderingen die werden gebruikt tijdens inheemse feestelijkheden. Door een foto van een versierde vrouw af te drukken, laat wederom zien dat deze Afrikanen andere gebruiken hadden tijdens een (geboorte)feest dan in het Westen gebruikelijk was.

Een close-up van diezelfde vrouw is te zien op de volgende afbeelding (afbeelding 6), waar eveneens een onderschrift is bijgevoegd:

*'Hier heeft de moeder zelf een der manden opgepakt. Urenlang lopen de inboorlingen met de kinderen van hut tot hut, steeds zingend'.*⁸⁶

Uit dit onderschrift blijkt dat de Kongolezen door de auteur worden gezien als inboorlingen. De term 'inboorling' werd door Europese koloniale machten gebruikt voor gekoloniseerde volkeren.⁸⁷ Met het gebruiken van deze denigrerende term wordt wederom een afstand tussen de beschaafde Westerse wereld en de inheemse Afrikaanse wereld gecreëerd. De woorden 'van hut tot hut', die het beeld schetsen van primitieve woonomstandigheden, dragen hieraan bij. Het Nederlandse lezerspubliek krijgt op deze manier het beeld van de Afrikaanse ander, met totaal andere gebruiken.

De moeder draagt ook op deze foto een schaars gewaad, waardoor op beide afbeeldingen haar boezem duidelijk te zien is. Volgens de historicus Corbey was er vanuit Europa een fascinatie voor koloniaal naakt in Afrika. Honderdduizenden ansichtkaarten van naakte of schaars geklede Afrikaanse vrouwen werden aan het einde van de negentiende en begin twintigste eeuw verstuurd naar West-Europa.⁸⁸ Het gaat hier volgens Corbey niet primair over Afrika of haar bevolking, maar

Afbeelding 6

⁸⁵ A.B. van der Weerelt, *Een Vlaming op Reis door Kongo* (Kortrijk: Vermaut, 1929), 70.

⁸⁶ *Panorama*, 17 september 1948, 6.

⁸⁷ Antoon de Baets, *De Figuranten van de Geschiedenis: Hoe het Verleden van Andere Culturen wordt Verbeeld en in Herinnering gebracht* (Berchem: Uitgeverij EPO, 1994), 102.

⁸⁸ Corbey, *Wildheid en Beschaving*, 23.

over het beeld dat Europeanen over Afrika vormden. Het beeld wat men zich van anderen vormt heeft volgens de historicus alles te maken met het beeld dat men van zichzelf heeft.⁸⁹ Door de Afrikanen te te framen als ‘anders’ ontstaat er een omgekeerd beeld: de anderen zijn wat wij niet zijn. Het tonen van Afrikaans naakt moet dan ook worden gezien als tegenhanger van de beschaafde, geklede Europeaan.⁹⁰ Het koloniaal naakt hangt ook samen met het ‘exotisme’ van Hondius. Onder dit patroon valt onder andere de fascinatie, waarbij uiterlijke kenmerken als schoonheid expliciet worden beschreven.⁹¹

Beide foto’s zijn gemaakt vanuit vogelperspectief. Bij het maken van een dergelijke foto neemt de fotograaf een hoog camerastandpunt in. Hierdoor wordt datgeen wat afgebeeld is, in dit geval de Kongolezen, kleiner afgebeeld dan zij in werkelijkheid zijn. Dit standpunt wordt volgens een algemeen fotografisch principe gebruikt om een breed perspectief van het afgebeelde te geven en het afgebeelde ‘nietig’ weer te geven.⁹² De tekst en de daarbij horende foto’s laten inderdaad een nietig beeld zien, waarbij de beschreven personen worden gezien als ‘ongeciviliseerde inboorlingen’ ten opzichte van de beschaafde Belgen en andere Westerlingen. Ook in het volgende geselecteerde artikel wordt de aanwezigheid van de Europese aanwezigheid in Afrika door middel van expliciet benoemde tegenstellingen en opgelegde hiërarchische verschillen, gerechtvaardigd.

3.4 *De Belgische Kongo, een analyse van een artikel uit Panorama, 1948*

Twee nummers later, op 30 september 1948, wordt er opnieuw een artikel in *Panorama* gewijd aan Belgisch Kongo, getiteld *De Belgische Kongo*.⁹³ Anders dan het vorige artikel, gaat dit artikel niet over een klein Kongolees dorp maar over een grote stad, genaamd Coquilhatville. Ook in *De Spiegel* zijn er naast artikelen over Afrikaanse dorpjes ook artikelen over Afrikaanse steden gepubliceerd. De eerste vraag die ik mijzelf stelde, was dan ook de vraag of de Kongolezen in een urbane leefomgeving anders werden beschreven dan op het platteland. Evenals het vorige artikel gaat het over een onderwerp waar de lezer zich mee kan identificeren: het maken van een reis. Alhoewel een vakantie naar een ander land in de eerste helft van de twintigste eeuw voor Nederlanders zeer ongebruikelijk was, gold dat niet voor een reis naar een overzeese bestemming, zoals Nederlands-Indië. Tussen 1900 en 1940

⁸⁹ *Ibidem*, 10.

⁹⁰ *Ibidem*, 156.

⁹¹ Hondius, *Blackness in Western Europe*, 10.

⁹² Chris Vos, *Bewegend Verleden. Inleiding in de Analyse van Films en Televisieprogramma's* (Amsterdam: Boom Lemma Uitgevers, 2004), 26.

⁹³ *Panorama*, 30 september 1948, 2-3.

voerden tienduizenden Nederlanders op lijnschepen naar de Indische archipel en terug. Hierdoor hadden veel Nederlanders een beeld bij een overzeese kolonie, waar blanke Europeanen de baas waren.⁹⁴ Dit is dan ook de reden waarom dit artikel is geselecteerd om te analyseren. Het artikel begint als volgt:

'In 1876 riep de Belgische koning Leopold II een conferentie te Brussel bijeen, die voornamelijk ten doel had meer kennis te verwerven van Afrika's onbekende gewesten en, bruikmakend hiervan, de slavenhandel tegen te gaan. Door toedoen van Leopold werd de Internationale Vereniging van de Kongo, die de belangen van dit land behartigde, als een bevriende mogendheid erkend. In dit land is veel interessants te zien en te beleven. Een bezoek aan Coquilhatville, een stad aan de Kongo-rivier, is bijvoorbeeld alleszins de moeite waard. De plaats, waar de stad gebouwd is, werd het eerst bezocht door de beroemde Engels-Amerikaanse ontdekkingsreiziger en journalist Henry Stanley, die er aankwam in 1877, na zijn welbekende reis door Centraal-Afrika. De stad bestond toen nog niet en werd eerst in 1883 gesticht met de naam Equateurville'.⁹⁵

De schrijver refereert aan Henry Morton Stanley, die in dienst van de Belgische koning Leopold II het hart van het Afrikaanse continent in kaart bracht. Het resultaat is bekend. Het immense gebied kwam in 1885 als privé-eigendom in handen van deze Belgische vorst. Met het verwijzen naar deze ontdekkingsreiziger, die als eerste Europeaan een voet op dit grondgebied zette, wordt het bestaansrecht van de reeds aanwezige Afrikaanse bewoners te niet gedaan. Met geen woord wordt er gerept over de hang van de Belgische vorst naar een koloniaal wereldrijk, dat de enige reden was voor het opeisen van Kongo. Daarentegen wordt de daaropvolgende aanwezigheid door de Belgen gelegitimeerd door Leopold II te beschrijven als een moralistisch vorst, die niet uit was op eigen gewin, maar die het beste met het gebied en haar bewoners voorhad, zoals het tegengaan van slavernij. Hierdoor werd de Belgische aanwezigheid voor het lezerspubliek gelegitimeerd en gerechtvaardigd. Doordat de Belgen er een stad bouwden, werd de plaats gecultiveerd. Dit roept de tegenstelling natuur versus cultuur op, doordat de komst van deze Europeanen ervoor zorgden dat in de ongerepte natuur een stad werd bouwden. De auteur beschrijft in de volgende alinea de stad zelf:

⁹⁴ https://www.dbnl.org/tekst/nee003199501_01/nee003199501_01_0018.php (23-07-2018).

⁹⁵ *Panorama*, 30 september 1948, 3.

*‘Coquilhatville is gelegen aan de samenstroming van de Ruki en de Kongo en van de veranda van zijn hotel kan de reiziger naar het stoombootverkeer op de rivier kijken. Natuurlijk heeft hij een glas bier bij zich staan, want zonder dit vocht is een avond in Coquilhatville ondenkbaar. Door het feit dat de evenaar dwars door de Kongo en heel dicht bij de stad loopt, is het klimaat er het hele jaar door zeer vochtig en zeer heet. Daarnaast laat dit gebied nogal eens van zich spreken omdat er veel delfstoffen gevonden worden, waaronder goud, diamanten, rubber en palmolie’.*⁹⁶

De auteur beschrijft de stad vanuit het perspectief van de Westerse bezoeker. Het bier, sinds de Middeleeuwen bij uitstek een Europese drank, spreekt dan ook tot de verbeelding van de Nederlandse lezer. Deze volksdrank wordt in de tekst als een vanzelfsprekendheid gezien. De kennis van bier brouwen was een van de Europese gebruiken die tijdens de kolonisatie in de overzeese koloniën werd verspreid.⁹⁷ Het stoombootverkeer, dat duizenden kilometers verder over een Afrikaanse rivier vaart, staat net als het bier symbool voor de Westerse culturele invloeden. Wederom komt de tegenstelling cultuur, die de Europeanen meenamen, versus natuur, van de rivieren Ruki en de Kongo, duidelijk naar voren.

Het benoemen van de evenaar, de hitte en de natuurlijke hulpbronnen die in deze streek te vinden zijn, wordt Kongo beschreven als warm wingewest. Doordat het gebied op deze manier wordt neergezet, is het patroon ‘exotisme’ van Hondius van toepassing. Dat het gebied voor Nederlanders interessant was komt voort uit de palmolie en rubber die door de Nieuwe Afrikaanse Handels-Vennootschap, werd geëxplodeerd. Van de duizenden Nederlandse die in Kongo gestationeerd waren, waren er verschillende romans van de hand van werknemers in de Nederlandse literaire kringen bekend.⁹⁸ Naast aan de bezoekers wordt er ook aandacht besteed aan de plaatselijke bevolking:

*‘De bevolking bestaat voor het grootste deel uit negers, die in uitstekende verhouding staan tot de vijfhonderd blanken, welke de plaats herbergt, negers die altijd menen, dat de bezoekende blanke óf vuile óf kapotte schoenen heeft. Het gebeurt ten minste niet vaak, dat iemand die van de boot stapt niet onmiddellijk aangesproken wordt door een reusachtige neger, die hem mededeelt, dat hij beter dan iemand anders de schoenen van de blanke repareren of schoonmaken kan’.*⁹⁹

⁹⁶ *Panorama*, 30 september 1948, 2.

⁹⁷ Han Lörzing, *Thuis in Europa: Een Tijdreis door 37 Landen* (Amsterdam: Uitgeverij Athenaeum-Polak & Van Genneep, 2016), 50.

⁹⁸ Lörzing, *Thuis in Europa*, 51.

⁹⁹ *Panorama*, 30 september 1948, 2-3.

Ondanks dat er volgens de auteur een goede verstandhouding is tussen de Europeanen en de Afrikanen, zijn niet alle verhoudingen even gelijk. Allereerst wordt het verschil in huidskleur tussen beide groepen expliciet duidelijk genoemd, waardoor er een duidelijke tegenstelling tussen ‘blanken’ en ‘zwarten’ wordt gemaakt. Christopher L. Miller spreekt van ‘the idea off blackness’, doordat in alle talen zwart geassocieerd wordt met vuil, onreinheid en degradatie en daardoor een negatieve term vormt. Daartegenover wordt wit juist geassocieerd met schoon en rein.¹⁰⁰ Daarnaast wordt voor

Afbeelding 7

donkerkleurige Kongolezen het woord ‘neger’ gebruikt. Ook dit woord is te herleiden naar de kleur zwart en komt van het Portugese woord *negro*, dat zwart betekent. Deze term voor donkere Afrikanen werd al sinds de zestiende eeuw door Europeanen gebruikt.¹⁰¹ Zoals in de inleiding is aangegeven is deze term in zowel *Panorama* als *De Spiegel* tussen 1948 en 1959 gangbaar om de inheemse Afrikaanse bevolking te beschrijven.

Ook het aantal blanke personen, 500 in totaal, is volgens de auteur van belang om te vermelden. Uit een verslag van een Belgische geestelijke, woonden er in deze stad in 1921 250 ‘blanken’ en 4000 ‘zwarten’.¹⁰² De verhoudingen tussen deze twee groepen zal ook in 1948 onevenredig zijn geweest. De Belgen vormden in zowel Belgisch Kongo als in Burundi en Rwanda ten opzichte van de Afrikaanse bevolking een minderheid. De Belgische minderheid was veel kleiner dan de Nederlandse minderheid in Nederlands-Indië, omdat België nooit koos Kongo te laten uitgroeien tot kolonistenkolonie.¹⁰³ Door het specifiek noemen van de 500 blanken, wordt het beeld gecreëerd van een minderheid die de meerderheid onder controle heeft en zich hierdoor niet laat imponeren.

Naast huidskleur en aantallen is het ook voor de auteur klaarblijkelijk van belang om de grootte van verschillende lokale inheemse bewoners van de stad te vermelden. Door de nadruk te leggen op de grote lichaamsbouw maakt de auteur duidelijk dat deze ‘negers’ anders zijn dan de gemiddelde Westerling. De blanke Europeaan wordt als normaal gezien,

¹⁰⁰ Christopher L. Miller, *Black Darkness. Africanist Discourse in French* (Chicago: The University of Chicago Press, 1985), 31.

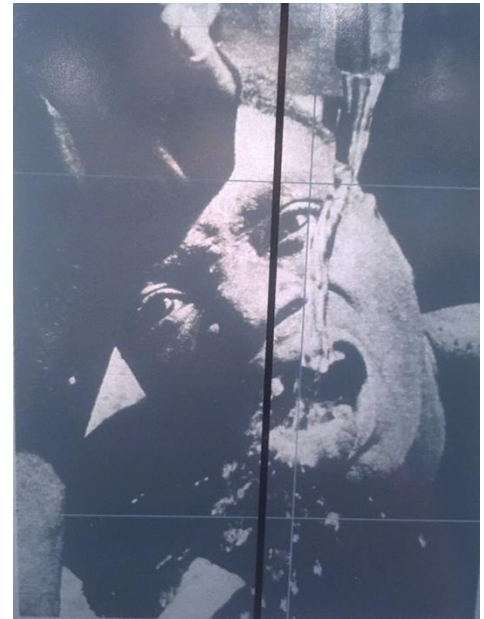
¹⁰¹ William D. Wright, *Black History and Black Identity: A Call for a New Historiography* (Westport: Praeger, 2002), 102.

¹⁰² Dieudonné Dufranse, *Dom Anselme Le Bail: Abbot of Scourmont 1913-1956: A Monk, an Abbot, a Community* (Collegeville: Liturgical Press, 2010), 89.

¹⁰³ Marjoke Rietveld-van Wingerden, *School en Cultuur: Eenheid en Verscheidenheid in de Geschiedenis van het Belgische en Nederlandse Onderwijs* (Assen: Koninklijke Van Gorcum, 2006), 5.

terwijl de buitenproportionele lengte van de inheemse bevolking hiervan afwijkt. De vijfhonderd blanken zijn hierdoor duidelijk superieur ten opzichte van de Kongolezen. Dat Afrikanen bovengemiddeld groot zouden zijn, komt in de Nederlandse literatuur meermaals terug. In Nederlands-Indië waren gedurende de negentiende eeuw ruim 3000 West-Afrikaanse mannen in dienst van het Koninklijk Nederlands Indisch Leger, kortweg KNIL. Zowel in romans als in de memoires van verschillende Nederlandse officieren van de KNIL werden deze mannen beschreven als ‘ontzagwekkende reuzen’.¹⁰⁴

Het benoemen van de het aanbieden van de schoenpoetsdiensten van de Kongolezen moet in een breder perspectief van stereotypen worden gezien. Volgens historicus Nederveen Pieterse werden tot rond het midden van de twintigste eeuw donkere Afrikanen in Westerse advertenties in verband gebracht met allerlei huis-tuin-en-keukenmiddeltjes, waaronder zeep, kachelpoets en schoenpoetsmiddelen.¹⁰⁵ De donkere, poetsende Afrikaan representeerde hiermee de Afrikaanse bevolking. Alhoewel deze advertenties volgens Nederveen Pieterse na de Tweede Wereldoorlog nagenoeg zijn verdwenen, zijn er in *De Spiegel* wel degelijk soortgelijke advertenties teruggevonden, zoals te zien is op afbeelding 7. De Afrikaanse bevolking, die direct na aankomst van de Europese bezoeker zich opdringt als poets, roept dan ook direct dit stereotype beeld op.

Afbeelding 8

Ook bij dit artikel zijn een aantal foto's ter illustratie toegevoegd. Afbeelding 8 toont een close-up foto van een Kongolees die onder een waterkraan hangt. Doordat zijn mond open is gefotografeerd, valt op denotatief niveau op dat de man een aantal tanden mist en toont hiermee duidelijk het oneffen gebit van deze man. De expressie van deze Afrikaanse jongen wordt door deze fototechniek enorm uitvergroot. De bijzin verstrekt de strekking van de foto op connotatief niveau:

*‘Vooral in de middag is Coquilhatville een oven gelijk. De stad ligt aan de evenaar en heeft dus een vochtig-heet klimaat. Geen wonder dan, dat de bewoners altijd dorst hebben’.*¹⁰⁶

¹⁰⁴ Ineke van Kessel, *Zwarte Hollanders: Afrikaanse Soldaten in Nederlands-Indië* (Amsterdam: Uitgeverij Fosfor, 2005), 157.

¹⁰⁵ Nederveen Pieterse, *Wit over Zwart*, 204.

¹⁰⁶ *Panorama*, 30 september 1948, 3.

Hier zien we duidelijk onderscheidt tussen de ‘blanken’ die zich bedienen van geïmporteerd Westers bier, ten opzichte van de water drinkende plaatselijke Afrikaanse bevolking.

Een andere foto, afbeelding 9, is een vergezicht, waardoor de afgebeeld Afrikaanse mannen juist anoniem worden. Op deze foto staat een rij reusachtige palmbomen afgebeeld, waarin verschillende Afrikanen hierin klimmend zijn vastgelegd. Het bijschrift meldt: *‘De vele vruchten worden geplukt door negers, die met behulp van een band ongelooflijk handig in de bomen klimmen.’*¹⁰⁷

Afbeelding 9

Het klimmen in bomen en het plukken van de daarin hangende vruchten is analoog aan de levenswijze van apen. Zoals Hondius beschreef, is een van de patronen die Europeanen gebruiken om Afrikanen mee te framen, ‘verdierlijking’. Door deze foto van klimmende Afrikanen af te beelden, krijgt de lezer een beeld van Afrikaanse mannen die dierlijke trekjes hebben. Wederom wordt hierdoor afstand gecreëerd tussen de Nederlandse lezer, die als mens keurig rechtop in zijn of haar fauteuil *Panorama* leest, ten opzichte van de klimmende Kongolees, die net als apen in de plaatselijke dierentuin in bomen klimt en vruchten plukt.

Zowel de tekst als de close-up foto en het de foto van ver af, tonen de Belgische kolonie als een totaal ander land dan Nederland. De lezer krijgt een beeld van een tropisch gebied, waarin de bewoners worden gerepresenteerd als reusachtige schoenenpoetsers en boomklimmers. Uit het volgende artikel zal blijken dat naast deze eigenschappen, ook op andere wijzen werden gerepresenteerd.

3.5 *Het Ritme van het Oerwoud*, een analyse van een artikel uit *De Spiegel*, 1952

Zoals uit de vorige beschreven artikelen is gebleken, werden de Kongolezen woonachtig op het platteland niet veel anders beschreven dan de Kongolezen uit de grote stad. Volgens de auteurs brachten de Belgen in hun kolonie beschaving, waarbij ‘barbaarse’ gewoonten werden verbannen. De bevolking kregen daarnaast dierlijke eigenschappen toe, zoals in het klimmen van bomen en het plukken van kokosnoten. Daarnaast werd in beide bladen ook de stereotype

¹⁰⁷ *Panorama*, 30 september 1948, 3.

sensitiviteit van de Afrikaanse bevolking uitvoerig beschreven. Het artikel *Het Ritme van het Oerwoud* uit *De Spiegel* van 14 juni 1952, is hier een zeer volledig voorbeeld van. Om deze reden heb ik deze tekst geselecteerd voor een inhoudelijke analyse. Dit artikel wordt gewijd aan de Kongolese gemeenschap uit Walungu, een gebied in het oosten van deze kolonie:

*'Er was feest geweest in de kleine gemeenschap van Walungu, een paar mijl ten westen van Costermansville in de Belgische Kongo. De Gouverneur was op bezoek geweest en had de eerste steen gelegd voor een nieuw ziekenhuis. Soldaten hadden een parade gehouden, schoolkinderen hadden gedefileerd en de mannelijke bewoners van de kleine Baschi-stad hadden hun gespierde lichamen ingesmeerd met palmolie, zodat zij glommen in de zon. De vrouwen droegen lange, bonte jurken die hun schouders vrij lieten. De mannen hadden vooraan gestaan, gewapend met speren. De vrouwen hadden zich wat achteraf gehouden. Na een paar uur was de Gouverneur weer vertrokken in zijn grote, lichtverende Lincoln. De soldaten waren weg gemarcheerd naar hun ronde hutten bij de weg. De schoolkinderen waren weer onder de hoede genomen van de lang-gebaarde priesters en de oudere bewoners waren teruggegaan naar hun hutten boven op de heuvel met het wijde uitzicht over een verrukkelijk stuk aarde.'*¹⁰⁸

Hoewel het bezoek van de gouverneur uitvoerig in deze eerste alinea uitvoerig wordt beschreven, komen hij en zijn soldaten niet terug op de bijgevoegde foto's. Dat geldt eveneens voor de aanleg van de bouw van het ziekenhuis of zijn in het koloniale Kongo opzienbarende *Lincoln*, een Amerikaanse bolide. Ook de defilerende schoolkinderen en de behaarde geestelijken worden niet afgebeeld. Op deze beharing van de priesters na, zijn er verder geen uiterlijke kenmerken van deze personages beschreven. Dit geldt echter wel voor de volwassen mannen en vrouwen. De lichamen van deze twee groepen worden zelfs uitvoerig beschreven, waarbij de naaktheid van de lichamen van deze personen worden benadrukt. De gespierde lichamen van de mannen, die onder de olie zaten, benadrukt de atletische bouw van deze Afrikaanse mannen. Door deze lichaamsdelen expliciet te noemen, wordt de nadruk gelegd op de fysieke kracht die deze Kongolezen krijgen toebedeeld. De bijgevoegde foto's, die verderop zullen worden beschreven, versterken dit beeld. Ook de blote schouders van de vrouwen worden expliciet genoemd, die boven de traditionele kleding uitkwamen. Wederom valt hieruit de fascinatie voor koloniaal naakt op te merken, waarbij de

¹⁰⁸ *De Spiegel*, 14 juni 1952, 10.

nadruk lag op contouren van de Afrikaanse lichamen.¹⁰⁹ Ook het feit dat zij zich niet op de voorgrond ophielden, maar juist wat verderop, scheidt het beeld dat deze Kongolese vrouwen een andere positie hadden ten opzichte van de mannen.

Doordat de schrijver vermeldt dat de mannen uit het dorp gewapend waren met speren, roept dat bij de lezer het beeld op van de stereotype wilde Afrikaanse krijger. Volgens Nederveen Pieterse bestond het koloniale beeld van deze krijger uit verschillende kenmerken, zoals naakt, woest, en uitgerust met primitieve wapens. Daartegenover staat de soldaat, voorzien van een uniform, onderdeel van een leger en onderworpen aan krijgsdiscipline.¹¹⁰ Alhoewel de betreffende soldaten niet specifiek zijn beschreven, roept het beeld van ‘de soldaat’ in het Nederland van de jaren 1950 onherroepelijk het beeld op van een geüniformeerd persoon. De halfnaakte wilde krijger wordt zo het tegenovergestelde van de soldaat, die marcheert en gedisciplineerd is.

Nadat de gouverneur was vertrokken, was de plechtigheid voorbij. Het feest zou volgens de schrijver van het artikel hierna pas uitbarsten.

‘Maar het was pas elf uur in de morgen en niemand had zin om aan het werk te gaan in het veld. Het was alsof het ritme van muziek begon te bonzen in hun bloed en de voeten begonnen vanzelf te bewegen.’ Een jonge, pikzwarte neger zei: ‘Onze monden begonnen vanzelf te bewegen.’¹¹¹

Evenals het vorige artikel wordt het woord ‘neger’ gebruikt. De Afrikaanse bevolking wordt hier gerepresenteerd als lui, doordat wordt gesuggereerd dat niemand zin had om na het bezoek van de gouverneur te gaan werken. Het stereotype beeld van de luie Afrikaan, wordt hierdoor opgeroepen. Het beeld van de ‘luie inlander’ werd gedurende het imperialisme niet alleen in Afrika gebruikt, maar ook voor bijvoorbeeld indianen in Noord-Amerika en plaatselijke bewoners van Nederlands-Indië.¹¹² Deze stereotypering zorgt voor de tegenstelling tussen de luie Afrikaan en de hardwerkende Westerling.

Ook is wederom de donkere huidskleur kennelijk van belang voor de auteur van het artikel om expliciet te vermelden. Hierdoor is er duidelijk sprake van *othering* tussen de blanke Nederlandse lezer enerzijds en de zwarte Kongolees. In christelijke kringen werd vanaf de zestiende eeuw een Bijbelse verklaring voor de donkere huidskleur van Afrikanen

¹⁰⁹ Corbey, *Wildheid en Beschaving*, 25.

¹¹⁰ Nederveen Pieterse, *Wit over Zwart*, 79.

¹¹¹ *De Spiegel*, 14 juni 1952, 10.

¹¹² Nederveen Pieterse, *Wit over Zwart*, 91.

gezocht. In dit heilige schrift wordt gesproken van ‘de vloek van Kanaän’. Kanaän, die door Noach zou zijn vervloekt, was de stamvader van alle kleurlingen. Veel slavenhandelaars gebruikten dit verhaal om Afrikanen als vervloekt te zien. Hun donkere huidskleur was daarvan het teken. Dit verhaal diende vervolgens als rechtvaardiging voor de Trans-Atlantische slavenhandel, waarbij Afrikanen werden gezien als ‘een knecht der knechten’.¹¹³ De achterban van *De Spiegel* had een protestants-christelijke achtergrond, waardoor deze passages uit de Bijbel zeer zeker bekend waren. Vervolgens worden uitvoerig de uitgevoerde dansen beschreven:

‘Ja, en de voeten begonnen als vanzelf te bewegen Niets was voorbereid of ingestudeerd. Het gezang golfde aan, de lichamen begonnen al drukker te bewegen. De mannen dansten apart van de vrouwen. Eerst op verre afstand, die, naarmate de dag verstreek, al kleiner en kleiner werd. Het bloed bonsde, de slapen klopten, de lichamen transpireerden. Wat ontstond door een combinatie van palmolie en zweet, was dan ook een vreemde, primitieve geur.’¹¹⁴

Het stereotype beeld dat Afrikanen zeer muzikaal en ritmisch zijn, wordt door het tot in detail beschrijven van deze bewegingen opgeroepen. Deze vooroordelen stamden volgens Marijke Aerts, die onderzoek deed naar correspondentie van katholieke zusters in Kongo, uit de beginfase van de koloniale overheersing in Afrika. De woonachtige Kongolezen kregen de kenmerken van uiterst muzikaal, het vasthouden aan tradities en een primitief leven toebedeeld.¹¹⁵ Wederom wordt door de auteur benadrukt dat de mannen en vrouwen van de Walungu-gemeenschap los van elkaar dansten, waarmee opnieuw een beeld wordt geschetst van de scheiding die er tussen mannen en vrouwen in deze streek van Kongo gangbaar was. Ook de fysieke uitingen worden expliciet beschreven, waarmee het wilde, ongecontroleerde en natuuraspect die deze Kongolezen krijgen toebedeeld, extra bij het lezerspubliek wordt opgeroepen. Wederom is Hondius’ patroon van ‘exotisme’ hier van toepassing. De beschreven lichaamsgeur komt ook in de volgende alinea terug.

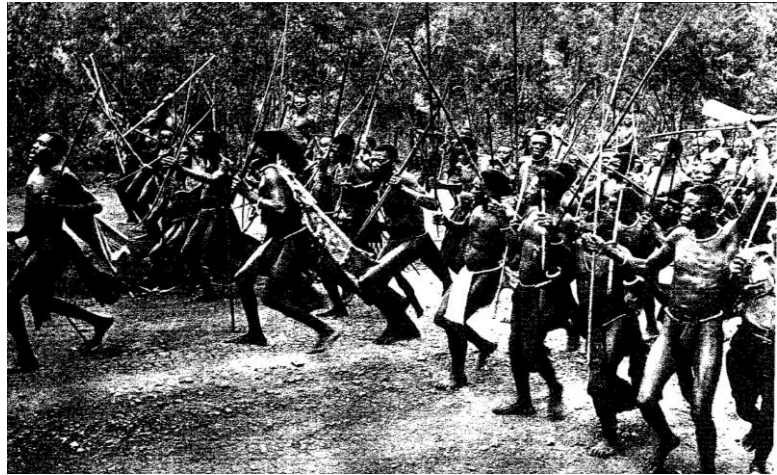
Volgens de auteur kon je deze dans ‘aan geen blanke uitleggen’. Nadat de zon onderging was de plotseling ontstane dans voorbij. ‘Nooit zal een blanke dit kunnen

¹¹³ Nederveen Pieterse, *Racisme en Beeldvorming. Afrika door Westerse Ogen* (’s-Hertogenbosch: Katholiek Pedagogisch Centrum, 1994), 39.

¹¹⁴ *De Spiegel*, 14 juni 1952, 10.

¹¹⁵ Marijke Aerts, *De Zusters van Liefde van Jezus en Maria in Congo: Een Studie van hun Leef- en Denkwereld aan de Hand van hun Briefwisseling (1891-1900)* (Gent: Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2000), 58.

begrijpen’, herhaalt de auteur zichzelf.¹¹⁶ Wederom wordt door de auteur het concept *othering* toegepast. De primitieve zwarte danser versus de blanke rationele Europeaan, die volgens de schrijver van het artikel deze Afrikaanse dans met al zijn ratio niet zou kunnen bevatten. Uit deze laatste alinea blijkt dan ook dat de

Afbeelding 10

dansende Afrikanen als primitievelingen tegenover de blanke aanschouwer worden geplaatst. De binaire tegenstelling impulsieve Afrikaan tegenover de beheersbare en rationele Europeaan komt hierdoor duidelijk naar voren. De verslaggever vervolgt zijn verhaal:

‘Uren achtereen dezelfde melodie. Uren achtereen hetzelfde ritme. Het zweet droop van de lichamen, vermengde zich met de palmolie en verspreidde een vreemde primitieve geur. Een angstige opwindende geur. Toen de zon rood en rond onderging aan de rand van een strakke lucht, roffelden de voeten zachter en vertraagde het ritme. Het bonzende bloed kwam tot rust. In de hutten wachtten geitenvlees en bananenwijn. Het feest was voorbij. ‘De dans was gekomen’’, zo maar plotseling. Nooit zal een blanke dit kunnen begrijpen.’¹¹⁷

Opnieuw worden de fysieke lichamelijke kenmerken beschreven. Daarnaast wordt opnieuw aan de lichaamsgeur van de dansers gerefereerd, waarbij deze tot in de detail wordt beschreven. Wederom vormt deze beschrijving voor een afstand tussen de Nederlandse lezer en de beschreven Kongolees. De merkwaardige geur, die als primitief en merkwaardig wordt beschreven, wordt op deze manier als totaal anders dan de Nederlandse beschaafde geur neergezet. Deze beschrijving past ook hier in het Hondius’ patroon van exotisme. In dit patroon beschouwen Europeanen Afrikanen als fascinerend, spannend, voorzien van een vleugje gevaar, zoals we terugzien in de ‘angstige, opwindende geur’.¹¹⁸ De bijgevoegde foto’s komen overeen met de tweede en derde alinea van het stuk tekst. Een grote foto van een groep feestende Afrikanen beslaat de helft van de eerste pagina (afbeelding 10). Het

¹¹⁶ *De Spiegel*, 14 juni 1952, 11.

¹¹⁷ *De Spiegel*, 14 juni 1952, 11.

¹¹⁸ Hondius, *Blackness in Western Europe*, 10.

onderschrift luidt:

'Het gerucht van het feest in Walungu is ook tot de andere dorpen doorgedrongen en opgewonden komen ook die bewoners aangedanst'.

Met niet veel meer dan een lendendoekje en speren zijn deze mannen gefotografeerd, waarmee het reeds opgeroepen stereotype beeld van de naakte, wilde en bewapende Afrikaan wordt versterkt. De andere foto, afbeelding 11, toont een breed glimlachende danser. *'Mooie typen vindt men onder de Bachi's. De mannen zijn groot en hebben prettige gezichten'*, luidt het onderschrift.¹¹⁹

Uiterlijke kenmerken, zoals de grootte van de lichamen, zijn voor de auteur van groot belang te vermelden. Dit zagen we ook in het vorige artikel van afkomstig uit *Panorama*. Het patroon 'exotisme' van Hondius is ook hier van toepassing. Naast kenmerken zoals fascinatie, zijn andere kenmerken van dit patroon aanwezig, zoals schoonheid en charme, doordat de auteur een (positief) waardeoordeel over de mannen geeft.¹²⁰

Een grote en vier kleinere foto's, vullen de rest van het artikel aan. Op alle foto's zijn schaars geklede en dansende mannen te zien. Opnieuw zijn de mannen gefotografeerd met veel expressie in het gezicht. Zo ook op de foto hieronder (afbeelding 12):

Afbeelding 11

Afbeelding 12

*'Als ze inspiratie krijgen rennen enkele dansers naar voren en dansen een solo. De sprongen worden al hoger en hoger tot de man uitgeput op de grond valt'.*¹²¹

¹¹⁹ *De Spiegel*, 14 juni 1952, 10.

¹²⁰ Hondius, *Blackness in Western Europe*, 10.

¹²¹ *De Spiegel*, 14 juni 1952, 11.

De auteur is glashelder: het draait in dit deel van Afrika hoofdzakelijk om primitieve dans, muziek en vertier. Hiermee wordt de Kongolese bevolking gerepresenteerd als compleet anders dan de Nederlandse. De beeldvorming geeft een duidelijk beeld: dit is een totaal andere wereld dan die van het lezerspubliek. Zoals in het volgende artikel zal blijken, had de beeldvorming omtrent Afrikaanse volkeren ook een duidelijke negatieve connotatie.

3.6 Een Eed in de Nacht, De Mau-Mau Zweert Dood aan de Blanken, een analyse van een artikel uit *De Spiegel*, 1952

In *Panorama* zijn gedurende de onderzoeksperiode 1948-1959 10 artikelen over Kenia verschenen. Slecht een enkele keer heeft dit tijdschrift aandacht besteed aan de Mau Mau-opstand. Hierbij ging het echter niet om een volwaardig artikel, maar een foto met onderschrift in de fotorubriek *Panorama van het wereldnieuws*. In tegenstelling tot *Panorama* besteedde *De Spiegel* wel veel aandacht aan deze gebeurtenissen. Van de 101 artikelen die tussen 1948 en 1959 Afrika als onderwerp hadden, gingen er zeventien over deze opstand. Omgerekend is dit een aanzienlijk percentage, namelijk bijna 17 procent van het totaal. Omdat *Panorama* dit onderwerp veelvuldig werd gebruikt om de Afrikaanse bevolking te representeren, heb ik besloten een artikel hierover te analyseren. Het merendeel van deze artikelen werd in 1952 en 1953 gepubliceerd.

De Mau-Mau opstand wordt door *De Spiegel* aangegrepen om de mythes van de gewelddadige en gevaarlijke Afrikaan nieuw leven in te blazen. De gewelddadige opstandelingen vertegenwoordigden hierdoor het Afrikaanse continent bezuiden de Sahara. Voor dit christelijke tijdschrift was verslaggever Alfred van Sprang in dit gebied actief. Deze journalist en fotograaf was tevens werkzaam als oorlogsverslaggever voor de radio namens de NCRV. Van Sprang reisde als oorlogscorrespondent in de jaren 1950 en 1960 de hele wereld door. Daarnaast was het overgrote deel van de Keniaanse bevolking christelijk. Alhoewel de christelijke bevolking slechts een enkele keer wordt genoemd, hebben deze factoren er hoogstwaarschijnlijk aan bijgedragen dat *De Spiegel* veel aandacht aan deze gebeurtenissen heeft besteed.

De Mau-Mau-opstand brak in 1952 in Kenia uit en hield officieel tot 1960 aan. De zeer bloedige gewelddadigheden waren gericht tegen de Britse koloniale overheersing en werd breed uitgemeten in de wereldpers.¹²² Voornamelijk leden van het Kikuyu-volk deden aan deze guerrilla mee. Onder andere ontstond dit verzet tegen de hoge werkloosheid onder de Keniaanse bevolking en de massale onteigening van landbouwgrond door de Britten. De

¹²² Paul de Waard, *Wereldwijzer Kenia* (Rijswijk: Uitgeverij Elmar, 2008), 42.

opstand werd door de Britten neergeslagen, met ruim 13.000 Afrikaanse doden tot gevolg. Veel blanke Britse boeren vluchtten in paniek Kenia uit. Ondanks dat de opstand werd gebroken, heeft het een belangrijke bijdrage geleverd aan de onafhankelijkheid van Kenia in 1963.¹²³

In het eerste artikel dat *De Spiegel* hierover schrijft, getiteld *Een Eed in de Nacht, De Mau-Mau zweert Dood aan de Blanken* worden de guerrilla acties van de Afrikaanse opstandelingen door Van Sprang tot in detail beschreven. De reporter beschrijft de ontstane gewelddadigheden als volgt:

*'Is dit een politiek complot om de Europeanen uit het land te drijven, is dit rassenbewustzijn, ontevredenheid of misschien een wens om terug te keren tot het barbarisme van het leven der stammen?'*¹²⁴

Deze opgesomde vragen geven duidelijk een afstand weer tussen de Mau Mau-opstandelingen als daders en de Europeanen als slachtoffers, die slachtoffer zouden zijn van een 'politiek complot' waardoor zij de kolonie zouden moeten ontvluchten. Door niet alleen Britten te noemen, werkt de tekst een beeld dat de Mau-Mau tegen alle Europese koloniale overheersers waren, inclusief de Nederlanders. Met Suriname, de Antillen en Nederlands-Nieuw-Guinea was ook Nederland in de jaren 1950 een koloniale macht.¹²⁵ De zogenaamde 'rassenbewustzijn' van de opstandelingen kan worden geïnterpreteerd als verschillen tussen rassen, alhoewel het hier niet duidelijk is of daarmee wordt bedoeld dat de Afrikaanse opstandelingen zichzelf hoger in aanzien vinden staan ten opzichte van de Britten, of dat zij juist zichzelf als gelijkwaardig aan de Britse kolonisators zijn gaan zien. Het acroniem van Mau Mau, namelijk 'Mzungu Aende Ulaya, Mwafrika Apate Uhuru' ('Laat de Europeanen terug naar Europa gaan. Laat de Afrikanen hun onafhankelijkheid verkrijgen') laat duidelijk de zelfverzekerdheid van deze opstandelingen zien. De eventuele wens 'om terug te keren tot het barbarisme' geeft duidelijk weer dat de Afrikaanse opstandelingen onder Brits gezag meer (Westerse) beschaving genoten dan ten tijde van vòòr de kolonisatie van de Britten. Hiermee zinspeelt Van Spang direct naar het Britse gedachtegoed van *The White Man's Burden*. De Europese grootmachten waren tijdens hun koloniale aanwezigheid in Afrika van mening dat zij de inheemse Afrikaanse bevolking beschaving moesten bijbrengen. Deze missie

¹²³ Waard, de, *Wereldwijzer Kenia*, 42.

¹²⁴ Alfred van Sprang, "Een Eed in de Nacht, De Mau-Mau Zweert Dood aan de Blanken" *De Spiegel*, 8 November 1952, 12.

¹²⁵ Paul van der Steen, *Ware Grootheid, Schamele Kleinte: Twee Eeuwen Nederland* (Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2013), 51.

legitimeerde de Europese aanwezigheid op het Afrikaanse continent .¹²⁶

De vraag wie de werkelijke leiders van deze gewelddadige opstandelingen zijn, wordt eveneens als vraag gesteld aan het lezerspubliek: *'Zijn het misdadigers of communisten, politieke leiders of warhoofden?'*¹²⁷ Ook in deze zin zien we duidelijk dat de opstandelingen als daders worden beschreven, die ofwel crimineel dan wel communistisch (en dus antiwesters) zijn. Alhoewel het IJzeren Gordijn pas 10 jaar later werd gebouwd, heerste er in het Nederland van 1952 een duidelijke angst voor de communistische Russen. Het 'gevaar uit het Oosten' was direct na de Tweede Wereldoorlog significant toegenomen, doordat de Russen tot een paar honderd kilometer van de Nederlandse grens waren genaderd. Als lid van de NAVO en voorzien van Marshallhulp, was de publieke opinie in Nederland gericht op Amerika als vertegenwoordiger van vrijheid en democratie. Het overgrote deel van de Nederlandse samenleving zag het communisme gezien als een grote bedreiging van de bestaande orde. Daarnaast voerde de Nederlandse regeringen na 1945 een sterk anticommunistisch beleid.¹²⁸ De schrijver kijkt echter niet op van deze gewelddadigheden:

*'Ik kende het volk al van mijn kindsheid en het was voor mij geen verrassing de activiteit van de Mau Mau te lezen. Ik zeg niet dat ze wreder zijn dan andere stammen, maar altijd al hebben geheime genootschappen een grote rol gespeeld in het leven der stammen en achterdocht en verdachtmaking vormden steeds een groot deel van hun leven.'*¹²⁹

Hiermee verkrijgt het lezerspubliek toch een soort antwoord op de gestelde vragen, waarbij eenieder die behoort bij deze Afrikaanse stam de negatieve eigenschappen 'achterdocht en verdachtmaking' krijgt toebedeeld. Met deze uitspraak wordt de gehele stam gegeneraliseerd die samen zou zweren tegen de Europese beschavingsbrengers.

Dat de Mau Mau's het op de onschuldige blanke Europeaan hebben gemunt, wordt eveneens beschreven in een alinea over een heilige eed die de Mau Mau's onderling zouden zweren ten tijde van het krijgsgeweld:

'Als ik een Europeaan erf verlaat zonder de eigenaar ervan gedood te hebben, moge deze eed me doden'', aldus een uitspraak van een Mau Mau-strijder. Ook offeren De Mau Mau's geiten voor alle mogelijke magische tonelen, bijvoorbeeld als een kind ziek is of een

¹²⁶ Hippler and Vec, *Paradoxes of Peace*, 145-46.

¹²⁷ Sprang, van, 'Een Eed in de Nacht,' *De Spiegel*, 8 November 1952, 13.

¹²⁸ Marije Goos, *Een Hard en Waakzaam Woord: Engagement in de Literaire Tijdschriften van de 'Lange Jaren Vijftig' (1950-1963)* (Hilversum: Verloren, 2016), 227.

¹²⁹ Sprang, van, 'Een Eed in de Nacht,' *De Spiegel*, 8 November 1952, 13.

*vrouw kinderloos. Ik heb weleens meegemaakt; hoe langer de geit blijft leven, hoe beter de toverkracht''.*¹³⁰

In meerdere artikelen uit zowel *Panorama* als *De Spiegel* wordt de Afrikaanse bevolking in verband gebracht met magische krachten en tovenarij. Deze heidense gebruiken staan recht tegenover het christendom. In *De Spiegel* wordt er nauwelijks over Afrikaanse christenen geschreven, ondanks dat dit blad zich richtte op de christelijke protestante Nederlander. Door deze beeldvorming, een ver continent, waar allerlei heidenen vreemde gebruiken uitvoeren, ontstond er voor dit lezerspubliek een beeld van Afrika die haaks staan op die van henzelf. Het stereotype dominante beeld van de Afrikaanse heiden, als de imaginaire ander, blijft op deze manier aanwezig. De volgende anekdote wordt aangehaald om aan te tonen hoe primitief deze Afrikanen zijn:

‘Zo blijkt wel dat de Mau Mau eigenlijk een moderne versie is op de oude gewoonten der stammen, gewoonten die nimmer zijn uitgestorven. Deze riten, dit bijgeloof, die sluimeren in zovele Afrikaners, worden nu door bepaalde leiders gebruikt om de macht der Europeanen te breken.’

De Spiegel is duidelijk naar haar lezers toe: de Europeanen, oftewel de Britten, zijn het slachtoffer van de primitieve Afrikaanse stammen. De Britse dominantie wordt op deze manier gelegitimeerd als broodnodig, doordat anders de heidense gebruiken van voor de kolonisatie weer zouden worden ingevoerd. De *With Man Burden*’s, het imperialistische gedachtegoed dat de Britten gebruiken in hun overzeese koloniën, zou daarmee in een klap verdwijnen. Grepen de Britten niet in, dan zou de suprematie van de geciviliseerde Europeanen verdwijnen en oude heidense rituelen weer de maatstaf zijn.

*‘Door landtekorten kijken de Kikuyu’s naar de boerderijen der blanke eigenaars. Vooral als hun eigen leiders en zelfs Europeaanse politici hun vertellen dat dit land hun eigendom is en hun ontstolen door de blanken. Onderontwikkelde Afrikaners geloven wat agitators hun vertellen en ze menen dat het verjagen der blanken met dreigementen, geweld en geheime eisen hen weer rijk zal maken met overvloed van bier en veel vrije tijd. Ja, dit laatste vooral, zoals in de goede oude tijd’.*¹³¹

¹³⁰ Sprang, van, ‘‘Een Eed in de Nacht,’’ *De Spiegel*, 8 November 1952, 13.

¹³¹ Sprang, van, ‘‘Een Eed in de Nacht,’’ *De Spiegel*, 8 November 1952, 14.

Het merendeel van de Afrikaanse bevolking wordt hier beschreven als onderontwikkeld, dat ‘voor bier en vrije tijd’ maar al te graag de blanke bewoners van Kenia willen verjagen. Anders dan in het vorige artikel wordt bier nu niet als iets positiefs gezien. De alcoholische drank wordt nu gezien als een negatief genotsmiddel, doordat de Afrikanen dit in extreme hoeveelheden zouden gaan drinken. Eenmaal deze blanke bewoners te hebben verjaagd, zou er veel vrije tijd, zoals in de ogen van de Afrikanen ‘goede oude tijd’ (dus wederom voor de komst van de Europeaan) ontstaan. *De Spiegel* geeft hiermee een duidelijk beeld van de inheemse bevolking: de Afrikaanse bewoners van

Afbeelding 13

Kenya zijn onbeschaafd (dit in tegenstelling tot de blanke Europeaan) en uiterst lui (iets dat voor de komst van de Europeaan algemeen goed was). Het stereotype beeld van ‘de luie Afrikaan met het zwakke karakter’ werd in de koloniale Europese beeldvorming gebruikt als om het gebrek aan beschaving (lees: Westerse beschaving) te verklaren.¹³²

Naast de binaire tegenstelling inheemse bevolking versus blanke Europeaan is er nog een andere duidelijke tegenstelling zichtbaar in het artikel. De onruststokers van de opstand, de zogenaamde agitators, zijn eveneens ten opzichte van de inheemse bevolking ‘ontwikkelde mensen’. ‘*Misschien [zijn zij] wel in Europa geweest*’, wordt hiervan als mogelijke oorzaak gezien. Tegelijkertijd worden zij vergeleken met Hitler, doordat zij enkel zouden uit zijn op macht: ‘*Misschien geloven zij, zoals Hitler eens, in hun opdracht het volk te redden, ten koste van alles*’.¹³³ Evenals het communisme was het nazisme in de Nederlandse samenleving van na de Tweede Wereldoorlog een beladen negatieve term. Door de de opstandelingenleiders met de grootste massamoordenaar van de twintigste eeuw te vergelijken wordt het beeld opgeroepen van een groep die hun volk niet zou redden, maar de afgrond in zou jagen.

Ondanks dat de leiders als ‘ontwikkelde mensen’ worden beschreven, worden de Kikuyu’s beschreven als een volk dat van opwinding houdt. ‘*In vroegere tijden vonden ze dit in hun dansen, rooftochten, feesten, offers enzovoorts. Door de komst van de Britten werd dit echter verminderd.*’ Hieruit blijkt wederom: de Europeanen brachten beschaving.

¹³² Salemink, ‘Beeld van Afrika, Zelfbeeld van Europa’, 113.

¹³³ Sprang, van, ‘Een Eed in de Nacht,’ *De Spiegel*, 8 November 1952, 13.

‘De beschaving heeft dit alles veelal verdrongen, maar niets ervoor in de plaats gegeven. ‘Is het wonder dat juist nu de Mau Mau spreekt tot hart van vele jonge onverschrokken Kikuyu’s?’¹³⁴

Deze vraag wordt de lezers meegegeven aan het einde van het artikel. Het antwoord laat zich raden. De geraffineerde, opportunistische leiders zijn net zo barbaars en primitief als de inheemse bevolking. De leiders zijn geen haar beter en maken misbruik van de leemte die ontstaan is

Afbeelding 15

Naast de tekst worden de Mau-Mau’s ook in de foto’s gerepresenteerd als enkel primitief. Een grote foto die bijna de gehele pagina vult, toont een oude halfnaakte man, met een lap stof over zijn rechterschouder en bovenbenen (afbeelding 14). Het onderschrift luid: *‘Een Kikuyu-oudste vertelt. En te oordelen naar de samengeknepen lippen en expressieve gebaren moet het een oude historie zijn. De Kikuyu’s zijn verzot op het luisteren van vertellingen’.*¹³⁵ Deze foto aan het begin van het artikel laat duidelijk zien aan de lezers dat de volle expressie, dat expliciet in het onderschrift wordt vermeld, samenhangt met het vertellen van oude verhalen over de stamgenoten. Hieruit kan wederom op de tijd van vòòr de komst van de Britten worden bedoeld, waar de ongeschreven barbaarse wetten gangbaar waren. Een foto die een soortgelijk beeld naar voren brengt, is afbeelding 14. Te zien zijn twee mannen, die eenzelfde kledingstuk dragen als de man op afbeelding 13 en 15. *‘De medicijnman voedt zijn patiënt direct uit de maag van het schaap. Als dát niet helpt?’*, staat er boven de foto. De tweede zin laat zien dat dit gebruik wordt bespot. De ironische en cynische vraagstelling geeft blijkt van de beschreven primitieve levensstijl van de Mau Mau’s.

Afbeelding 14

¹³⁴ Sprang, van, “Een Eed in de Nacht,” *De Spiegel*, 8 November 1952, 14.

¹³⁵ Sprang, van, “Een Eed in de Nacht,” *De Spiegel*, 8 November 1952, 12.

Een foto van gelijke grootte als deze staat op de laatste pagina van het artikel (afbeelding 15). Van deze Afrikaanse man is een close-up gemaakt. Deze manier van portretteren komt gedurende de gehele onderzoeksperiode 1948-

1968 terug. Het bijschrift vult de afbeelding aan: *‘Een wijze oude Kikuyu-hoofdman. Zijn lange oorbellen tonen zijn grote waardigheid’*.¹³⁶ Alhoewel de man eigenschappen als wijs en waardig worden toegedicht, wordt door middel van de close-up de expressie in het zicht duidelijk uitgebeeld.

De gewelddadigheden waarover uitvoerig wordt geschreven, worden niet afgebeeld. Wat wel aan de lezer wordt getoond, zijn de plaatsen waar deze gewelddadigheden worden voorbereid (afbeelding 16). *‘In deze hutten van de Kikuyu worden de plannen voor de misdrijven der Mau Mau. Het bos biedt een prachtig onderkomen voor de daders.’*¹³⁷ De simpele hutten en het oerwoud op de achtergrond geven een duidelijk beeld aan de lezer: deze mensen leven dicht bij de natuur. Het patroon ‘exotisme’ van Hondius komt hier duidelijk in terug. Naast de primitieve onderkomens worden ook de vrouwen van de Kikuyu’s stam afgebeeld. Evenals bij afbeelding 14 worden de Mao Mau’s als uiterst primitief afgebeeld (afbeelding 17). Op de foto zien we dansende vrouwen, gekleed in lange jurken.

‘Vrouwen dansen tijdens één der oude heidense feesten’, aldus het onderschrift.¹³⁸

Zoals eerder in dit artikel naar voren is gekomen, wordt door het toedichten van heidense

Afbeelding 17

¹³⁶ Sprang, van, “Een Eed in de Nacht,” *De Spiegel*, 8 November 1952, 13.

¹³⁷ Sprang, van, “Een Eed in de Nacht,” *De Spiegel*, 8 November 1952, 13.

¹³⁸ Sprang, van “Een Eed in de Nacht,” *De Spiegel*, 8 November 1952, 13.

gebruiken afstand gecreëerd ten opzichte van het protestante lezerspubliek. De beeldvorming over deze Kenianen worden door de tekst als de bijgevoegde foto's geven een helder signaal naar de lezers van *De Spiegel*: de Mau Mau's zijn zowel uiterst primitief, uiterst heidens en uiterst gevaarlijk.

3.7 Analyse van een foto uit een van de fotorubrieken, *Panorama*, 1956

De foto hieronder is afkomstig uit de fotorubriek *Panorama van het wereldnieuws* en staat symbool voor de manier waarop de tegenstellingen tussen het blanke Europa en het donkere Afrika gedurende de periode 1948-1959 in het tijdschrift naar voren komt. *'Wel twee uitersten, vindt u niet?'*, is de vraag die het weekblad in het onderschrift stelt (afbeelding 18).

*'Een mannequin van huize Fath in mondaine avondjapon te midden van een natuurvolk uit Afrika. Ze ontmoetten elkaar in het Théâtre des Champs Elysées te Parijs, waar de twee Afrikaantjes op de voorgrond zullen optreden met een grote groep dansende, speren zwaaiende en toverende negers.'*¹³⁹

Op connotatief niveau vallen direct de kleurverschillen op. Hierbij is een duidelijk contrast van licht versus donkerte zien. Het onderschrift van de afbeelding speelt een versterkende rol op denotatief niveau. Hierdoor worden de binaire tegenstellingen die op het eerste niveau al naar voren komen, extra vergroot. Overduidelijk zijn de tegenstellingen beschaafd versus primitief, gekleed tegenover naakt, en druk versus rustig uit deze afbeelding te herleiden. Ook de tegenstelling moeder versus kind is hier van toepassing. De geklede meisjes op de achtergrond worden niet genoemd in het bijschrift, zodat de aandacht volledig uitgaat naar de naakte jongetjes op de voorgrond. Vanuit het koloniale discours wordt beeldvormig bepaald door dit soort tegenstellingen. Nederveen Pieterse vult daarbij aan dat beelden over Afrika en Afrikanen worden teruggebracht tot cognitieve patronen en verklaard als kwesties van denken in tegenstellingen.¹⁴⁰ Deze beeldvorming zien

Afbeelding 18

¹³⁹ *Panorama*, 31 maart 1956, 31.

¹⁴⁰ Nederveen Pieterse, *Wit over Zwart*, 226.

we gedurende de gehele onderzoeksperiode 1948-1959 in zowel *Panorama* als in *De Spiegel* terug.

3.8 Deelconclusie hoofdstuk 3

Uit mijn kwantitatieve analyse is gebleken dat er geen inhoudelijk verschillen over de representatie van Afrika en haar bewoners tussen beide tijdschriften zijn gevonden. In zowel *Panorama* als *De Spiegel* gaat ruim 70 procent van de artikelen over de lokale bevolking. Deze mensen werden in de gevonden artikelen vaak beschreven als het tegenovergestelde van de beschaafde Nederlandse of Westerse lezer, waardoor er sprake is van *othering*. Daaruit kan worden afgeleid dat beide tijdschriften de Afrikaanse koloniën representeerden als onderontwikkeld en onbeschaafd. Hierdoor kreeg het Nederlandse lezerspubliek een uiting van de *mission civilisatrice* te zien, waarbij de aanwezigheid van Europese mogendheden in Afrika werden gelegitimeerd. De auteurs proberen in de door mij gevonden teksten een duidelijke afstand te creëren tussen het gekoloniseerde Afrika en de Westerse wereld. De patronen van Hondius, die tonen dat er sprake is van raciaal paternalisme in de Westerse samenleving, zijn meermaals in de verschillende artikelen gevonden. Het patroon ‘exotisme’, waarbij de Afrikaanse bevolking als wild, primitief en ongecontroleerd wordt neergezet, komt in bijna elk artikel terug. Doordat de overgrote meerderheid van de gevonden artikelen van het begin tot het einde van deze onderzoeksperiode (1948-1959) deze inhoud hebben, kan worden geconcludeerd dat er geen veranderingen in de representatie over Afrika en haar bewoners zijn gevonden. Uit het volgende hoofdstuk zal blijken of er wel veranderingen zijn gevonden in de onderzoeksperiode 1960-1968.